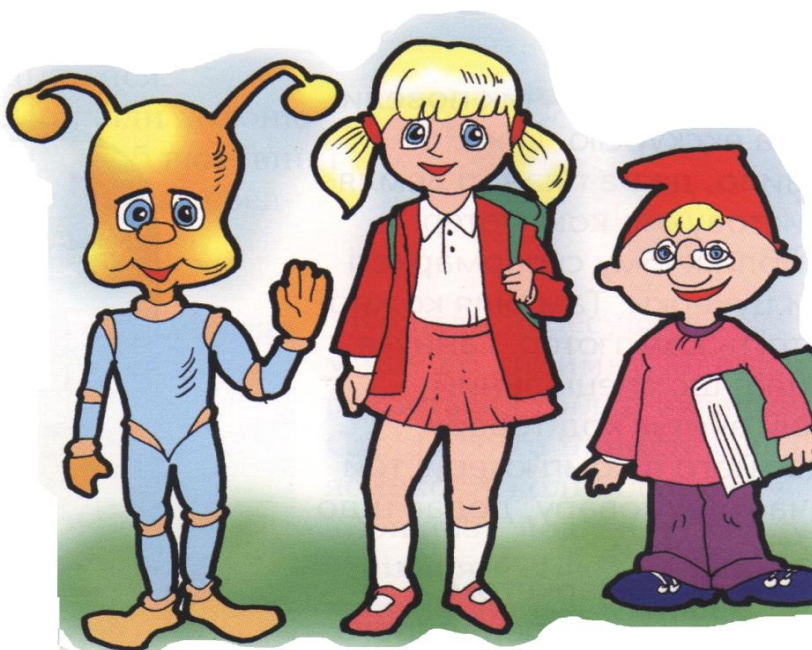

Практикум з правопису української мови

Початкові класи

Автор:

Пурига Валентина Василівна

учитель вищої категорії, старший учитель

Конотопського ліцею №12

Конотопської міської ради Сумської області

Рецензенти:

О.А. Кот - заступник директора з навчально-виховної роботи Конотопського ліцею №12

І.Б. Горбач - учитель початкових класів Конотопського ліцею №12

Збірник орфографічних вправ з української мови для початкових класів, розроблений автором згідно з чинною Програмою 1 – 4 класів

Матеріали можуть бути використані вчителями початкових класів закладів освіти на уроках, факультативах, при підготовці учнів до конкурсів, з метою систематичного розвитку орфографічних навичок учнів, та батьками, зацікавленими у формуванні мовленнєвих компетентностей школярів.

ПЕРЕДМОВА

Українська мова, як державна, вивчається з початкових класів. І саме в початковій школі відбувається базове формування орфографічних знань і вмінь.

Єдина, обов'язкова для всіх орфографічна система ґрунтується на певних принципах, обумовлених особливостями звукового складу та граматичної будови мови, і відбиває історичний розвиток формування й усталення її правописних норм. Процес оволодіння орфографічними навичками дуже складний і тривалий, тому потрібна продумана система орфографічних тренувальних вправ, яка б сприяла перетворенню свідомої діяльності із застосування правила правопису на автоматичну діяльність.

Навчальний посібник «Орфографічний практикум з української мови для учнів початкової школи» створено з метою формування в учнів основ грамотності, орфографічної пильності. У ньому розкрито головні теоретичні питання з орфографії, що за чинною програмою вивчаються в початковій школі, представлені всі необхідні для запам'ятовування орфограми. Завдання розміщено за тематичним принципом, що забезпечує системність щодо засвоєння програмного матеріалу.

Кожний розділ починається з теоретичного матеріалу (правила з прикладами), поданого у вигляді розмови трьох казкових персонажів – інопланетянина Елзіка, гномика Мудрунчика та дівчинки Ганнусі. Правописні правила сформульовані так, щоб вони були зрозумілі всім учням, використані деякі цікаві фрази для полегшення розуміння й кращого запам'ятовування певного правила та якісного застосування його на практиці.

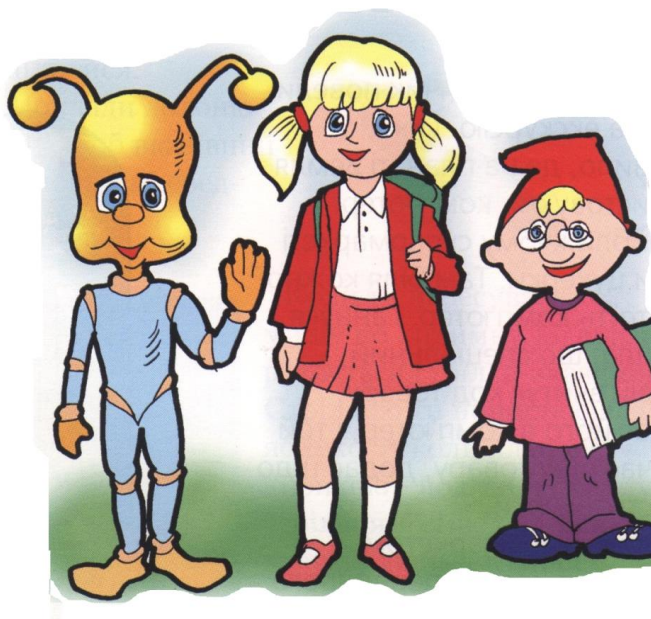
Оскільки становлення правописних умінь і навичок – довготривалий процес, що вимагає застосування системи орфографічних вправ, то й завдання в збірнику підібрано з урахуванням усіх видів уваги та пам'яті.

Підібрано матеріал для випереджувального навчання, яке, як відомо, полегшує розуміння та запам'ятовування виучуваного, є базою для ґрунтовного засвоєння знань. Використані орфографічні вправи навчатимуть школярів спостережливості, умінню аналізувати мовні явища, порівнювати, робити певні висновки, пояснювати власні міркування, доводити правильність своєї відповіді щодо застосування орфограми, сприятимуть розвитку в учнів мовленнєвої компетентності, словниково-логічного мислення, творчих здібностей, збагаченню словникового запасу, забезпеченню якісного застосування набутих знань на практиці.

Підібрані матеріали забезпечать розуміння та швидке запам'ятовування інформації, що дає можливість учителю більш раціонально, якісно, творчо побудувати роботу на уроках різного типу як під час початкового ознайомлення з правилом, так і на заключних етапах вивчення теми, використовуючи різні індивідуальні, групові та фронтальні форми навчання.

Сподіваюся, що цей посібник допоможе дітям успішно сприйняти та засвоїти необхідні орфографічні правила.

Що таке орфографія?

- Мені дуже подобається українська мова. Вона така красива, мелодійна. Я хочу навчитися не тільки правильно говорити, але й писати українською. А коли повернуся додому, то буду всіх навчати української мови, – мріяв Елзій.
- Для цього треба багато знати, а почнемо з орфографії, – сказав гномик Мудрунчик.
- Що таке орфографія, гномику Мудрунчику? – запитав Елзій.
- Звуковою, усною мовою ми розмовляємо з дитинства нібито без особливих зусиль, а писемної мови ми навчаємося спеціально і витрачаємо на опанування грамоти, вміння правильно, без помилок, писати, багато років. Норми правопису встановлює **орфографія**. Слово *орфографія* походить від грецьких слів *orthjs* – *правильний, рівний* і *grapho* – *пишу*. Отже, *орфографія* вчить нас, як правильно писати слова, – пояснив гномик Мудрунчик.
- Єдині правила орфографії є обов'язковими для всіх, бо допомагають правильно висловлювати думку на письмі, полегшують спілкування між людьми, поліпшують мовну культуру. А *орфограма* – це написання слова, що відповідає певному орфографічному правилу, - додала Ганнуса.

I. Правила переносу

- Гномику Мудрунчику, допоможи мені, будь ласка, написати Ганнусі листа. Що робити, у мене слово не вміщується в рядку! – попросив допомоги Елзій.
- Якщо слово на письмі не вміщується в одному рядку, то його переносять за певними правилами. Слова складаються зі складів. Склад утворює голосний звук. Склад – це один голосний звук або голосний звук у єднанні з приголосним, що вимовляється одним поштовхом подиху,

наприклад, Ел – зік – 2 склади. Слова з рядка в рядок переносимо так, як у вимові вони діляться на склади: до – ро - га, стеж - ка, чай - ка, по – льо - вий. Отже, переносити можна тільки такі слова, які мають два чи більше складів. Але до цього основного правила є ряд застережень:

1. Одна буква не залишається і не переноситься в наступний рядок.

Правильно: олі - вець, ака – ція, уваж – ний, сі – м'я.

Неправильно: о – лівець, а – каці – я, у – важни – й, сім' - я.

2. Слова з одного рядка в другий слід переносити складами, але не відриваючи одну букву від кореня й префікса.

Правильно: роз – ри – ва – ти, гар – ний, са – дів – ник.

Неправильно: ро – зри – ва – ти, га – рний, са – ді – вник.

3. Сполучення букв **ЙО, ЬО** при переносі розривати не можна.

Правильно: га – йок, йо – го, сьо – год – ні, цьо – му.

Неправильно: гай – ок, й – ого, сь – огод – ні, ць – ому.

4. Не можна відривати букву **Й** від попередньої букви, що позначає голосний звук.

Правильно: стій – кий, бай – ка, бай - рак.

Неправильно: сті – йкий, ба – йка, ба - йрак.

5. З двох однакових букв, що позначають приголосні звуки, але належать до різних частин слова (префікс + корінь, корінь + суфікс), одна залишається в попередньому рядку, а друга переноситься в наступний рядок.

Правильно: ран – ній, осін – ня, від – да – ти.

Неправильно: ра – нній, осі – ння, ві – дда – ти.

6. У слова з подовженим приголосним типу *життя, знання, рілля, сіллю, річчю* допускається подвійний перенос.

Правильно: жит – тя, жи – ття, знан – ня, зна – ння, рі – лля, ріл – ля, сіл – лю, сі – ллю, річ – чю, рі - ччю.

7. Не можна розривати сполучення букв **ДЖ, ДЗ**, які позначають один звук.

Правильно: гу – дзик, са – джу, хо – джу.

Неправильно: гуд – зик, сад – жу, ход – жу.

8. Але якщо буквосполучення **ДЖ, ДЗ** позначають два звуки, то їх треба розділити. Це буває, коли **Д** належить до префікса, а **Ж** або **З** – до кореня.

Правильно: над – зви – чай – на, над – зву – ко – вий, під – жив – люю.

Неправильно: на – дзви – чай - на, на – дзву – ко – вий, пі – джив - люю.

9. М'який знак **Ь** і апостроф при переносі не відокремлюються від попередньої літери.

Правильно: донь – ка, близь – ко, бур' - ян, дев' - ять.

10. Існують однокладові, двоскладові, навіть трискладові слова, що для переносу зовсім не поділяються, якщо склад записується тільки

однією буквою: ліс, лист, стовп, стіл, клен, мій, твій, або, моя, око, шия, учень, урок, олія.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. У перший стовпчик запиши слова, що не переносяться, а в другий стовпчик запиши слова, які можна перенести.

Ясен, сир, радість, пух, брат, садівник, віз, хліб, горобець, дощ, синиця, вулиця, стіл, алея, квітка, ірис, лимон, якір, коник, пустеля, магніт, льох, школа, місто.

2. Спиши, поділяючи слова для переносу.

а) Копія, фіалка, тріумф, байрак, життя, байка, дзенькати, сузір'я, театр, майбутнє, бінокль, повінь, п'ятак, хлоп'ята.

б) Багаття, віття, вороття, почуття, життя, рілля, бадилля, обличчя, коріння, Полісся, волосся, безлюддя, узлісся, колосся, стаття, верховіття.

в) Бджола, бджолиний, бджолярі, джерело, дзюркіт, дзьобати, джерельний, джерельце, джмелиний, гудзик, задзвеніти, дзвоник, подзеленчати, виходжу.

3. Письмо з пам'яті

Струмок

а) Через луг струмочок біг,
У траві спочити ліг:
Потягнувся на два боки –
Став, як річечка, широкий. (М. Чепурна.)

в) Пахне липами навколо,
мед збирають з липи бджоли.
Посхилялись довгі віти...
Гарно, діти, в липні жити! (О. Журлива.)

Дощик

б) Іди, іди, дощику,
зварю тобі борщику.
Тобі каша, а нам борщ,
щоб густіше падав дощ.
(Народна творчість)

г) Дрімає калина
В червоному намисті.
Лиш з вітром шепочуть
Листки золотисті.
(Ю. Шкурмелюк)

Підкресли слова, що не переносяться.

4. Коментований, попереджувальний (слуховий, зоро-слуховий, слухозоровий), пояснювальний диктанти з граматичним завданням

а) 1. У саду вже осінь. Дерева пожовкли. Мжичка мжичить. Уночі заморозок упав на землю і все вкрив срібним інеєм. (І. Сенченко.) 2. Ставало холодно. Закружляли перші пелехаті сніжинки. Дихнула зима. (Г. Демченко.)

б) У березні все починає оживати. На багатьох деревах бруньки блищать і набухають. Незабаром зацвіте береза. У березні прилітає жайворонок. Він співає веселу пісню на височині. Жайворонок вітає нас із весною.
(За О. Копиленком.)

в) Почалося бабине літо. Стоїть така погожа безхмарна днина! Так лагідно пригріває сонце, що навіть стареньким бабусям приємно посидіти надворі. Летить павутина. Її дуже багато. Вона зависає на паркані, на кущах.

(За А. Давидовим.)

г) Україна – одна з найбільших країн Європи, яка за чисельністю посідає шосте місце на континенті. Українці – основне населення держави, один із найбільших народів Європи, другий за чисельністю слов'янський народ. (З кн. «Культура і побут населення України».)

5. Творчий диктант

- Змінити слово так, щоб у ньому стало на один склад більше
Ліхтар, буквар, снігур, звір, фільм, дощ, солдат, куля, дуб, степ, суп, лимон, ставок, брат, гриб, стіл, лист, міст, віз, шар, їжак, корж, жолудь.

- Закінчити слово

Ве..., мо..., кар..., жо..., ку..., ло..., ме..., ма..., о..., ба..., ли..., а..., ре..., до... .

6. Вибіркові, вибірково – розподільні диктанти

а) Виписати першому варіанту слова, які складаються з двох складів, а другому варіанту виписати трискладові слова й поділити для переносу:

Ячмінь, гірка, рибалка, липа, їжачок, Дмитро, сарафан, Василь, кропива, обруч, магазин, предмет, лелека, столяр, хуртовина, шофер, дерево, кит, стебло, верховина, кулінар, дуб, снігурі, мак, космонавт.

б) Виписати в окремі колонки слова з одним, двома та трьома складами

1. Жар, ворона, край, нора, кора, сон, ранок, трактор, radoці, ластівка, кава, стіл, молоко, сік, лист, риба, тиша, млин, гай, солома, сито, тирса.

2. Вода, резеда, диня, барабан, ведмедиця, ведмежа, маяк, світ, долина, очі, лак, рот, син, мисливець, калина, хвилина, вінок, поет, огірок, лис, колесо.

в) Виписати слова, які не переносяться, пояснити, чому

1. Брат, садівник, віл, хліб, синиця, дощ, кавун, труд, овес, димар, копиця, вулиця, стіл, кишеня, флот, зніс, мило, квітка, ірис, лимон, якір, яма.

2. Коник, тато, тік, ясен, балка, сир, ясла, юнга, юннат, юний, ящір, шхуна, хвіст, язик, юшка, радість, пионо, пух, пуск, ракета, пустеля, мазь, магніт, ляш, йорж, льох.

7. Гра «Хто переможець?»

За одну хвилину назвати якомога більше слів, які ...

- переносяться;
- які не переносяться;
- якомога більше слів 1- (2-, 3 -)складових;
- у яких склад позначається однією буквою.

8. Деформований текст

Перестав речення так, щоб утворилося оповідання. Добери й запиши заголовок

а) Там було гарно і весело.

Був теплий сонячний день.

Василько узяв його і посадив на дерево.
Василько та Максим пішли до лісу.
Біля ялинки хлопчики знайшли білчєня.

б) Припадає воно майже на середину літа, 7 липня.
З сивої давнини дійшло до нас свято Івана Купала.
Це час пишного буяннєя і розквіту природи.
Цього чудодійного дня збирають цілюще зілля, квіти, плетуть вінки з барвінку, чебрецю, любистку, м'яти.

в) Птах зупинився біля дівчинки, ніби благав про допомогу.
У лелеки було перебите крило.
Марійка збирала лікарські рослини.
Це трапилося влітку.
Птах ішов прямо на неї.
Раптом вона побачила лелеку.
Марійка зрозуміла: лелека просить допомоги.

г) Там було дуже глибоко.
Хлопчину враз із головою поглинула вода.
Поруч бігало двоє маленьких хлопчиків.
У неділю діти гралися в м'яча біля води.
Він швидко схопив малюка за комір і витягнув із води на берег.
Раптом один із хлопчиків упав у воду.
Першим це побачив Максим Титар і кинувся за потопуючим у воду.

9. Контрольний диктант

- Зрубаний ліс приносить багато користі. З дерев роблять будинки, виготовляють меблі, папір для книжок і зошитів.

Але живі дерева ще більше приносять людям радощів і користі. Ліси й парки прикрашають наші міста й села. Ліси – це домівка тварин, а для людини – «зелена аптека». Ліси бережуть річки, очищують повітря. Ліси – це «зелені легені» нашої блакитної планети.

Тож бережімо наших «зелених друзів»!

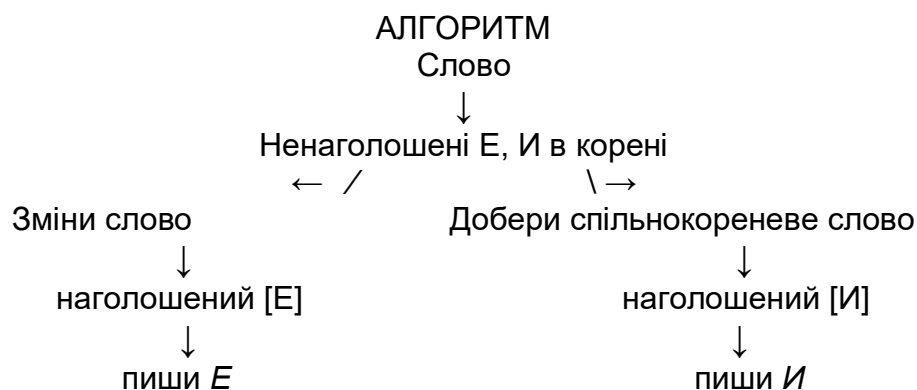
- Колоски посхиляли свої голови до самісінької землі. Тільки деякі здіймалися догори на струнких, неполаманих стеблах. Обсипалося перестояне зерно. Півень клював налуцєне жито. (За Є. Гуцалом.)

- Усім відоме ім'я творця космічних кораблів С.П. Корольова. Все життя він напружено працював. Крок за кроком він наближувався до заповітної мети. І досяг її. Перший космічний корабель з людиною на борту покинув Землю й помчав до далеких зірок. Вів його в космос Юрій Олексійович Гагарін. (За Ю. Яковлєвим.)

II. ПРАВОПИС НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ *Е, И* В КОРЕНІ СЛОВА

- Елзіку, ти вже добре навчився розрізняти голосні та приголосні звуки, переносити правильно слова, а сьогодні ми розповімо тобі, як правильно писати слова з ненаголошеними *Е – И*. Ти вже знаєш, що, вимовляючи деякі слова, чуєш один звук, а в слові написано інший: [зимл'а□] – *земля*□□, [жет:'а□] – *життя*□□. Як же правильно писати слова з ненаголошеними голосними? Згадай, коли голосні звуки вимовляються чітко, - попросив гномик Мудрунчик.
- Голосні звуки вимовляються і чуються чітко під наголосом, - відповів Елзік.
- Правильно, розумничку, - зраділа Ганнуса, - як же перевірити правопис ненаголошеного голосного в корені слова? Так це ж просто! Для цього треба **змінити** форму слова чи **підібрати** споріднене спільнокореневе слово так, щоб ненаголошений став наголошеним, наприклад: *зе(?)мля*□□ - *зе*□млі; *сте(?)пови*□й – *степ*; *жу(?)ття*□ – *жу*□ти; *зу(?)ма*□□, *зу(?)мо*□ва - *взу*□мку. Давай вправлятися в написанні слів із ненаголошеними голосними *Е – И* в коренях слів, які перевіряються наголосом. У роботі користуйся алгоритмом.
- А як же написати слова з ненаголошеними голосними *Е – И* в коренях слів, які не перевіряються наголосом? – запитав Елзік.
- Такі слова називають словниковими та їх написання просто запам'ятовують і перевіряють за орфографічним словником.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. До поданих слів добери кілька споріднених слів із ненаголошеними Е, И

Верби, ребра, крига, петлі, землі, межі, чистий, пера, стебла, лис, взимку, широко, глибоко, жити, читанка, вишня, тихо, величний, швидко, близько.

Зразок: риба – **ри**бина, **ри**балити, **ри**балка.

2. До перевірного слова допиши споріднені. Кожну групу споріднених слів запиши в окремий рядок

Дим, глибоко, вечеря, клинець, вечоріти, диміти, весловий, димок, глибокий, веслувати, клинок, глибінь, глибочінь, зимонька, зима, димар, зимовий, клини, зимівник, весла, весляр, зимувати, вечір, димовий, вечеряти, вечірній, клин, клиновий.

3. Зміни слова так, щоб ненаголошені голосні Е, И стали наголошеними, запиши змінені слова парами

Скрипіти, стеблина, звисати, твердий, великий, держу, велетенський, тихесенький, щебетати, земля, зелений, шелестіти, гриби, весна, степовий.

4. Впиши слова з ненаголошеними Е, И в коренях слів. Підкресли букви, що їх позначають, познач наголос

☀ Зачервоніло над лісом небо. Зачервоніла нижче од лісу в Росі вода. Між небом і водою стали чорною попругою ліс і гора. Місяць скотився низенько і побілів. Висока трава понахиляла вершечки під важкою росою. Листя на деревах набиралось цілющої води й міцніло. (За І. Нечуєм – Левицьким.)

☀ Язик до Києва доведе. Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане. У нього не розживешся і серед зими льодом. Ти б, метелику, не дуже пишався, сам учора гусінню був! Дерево міцне корінням, а людина друзями. (Прислів'я та приказки)

5. Творче завдання.

☀ До поданих слів добери перевірні. Встав пропущені букви:

... - в...сока, ... - ш...шкарик, ... - н...зенько, ... - в...сняний, ... - ж...ве, ... - з...мівля.

☀ **Запиши до поданих слів антоніми. Поясни правопис ненаголошених Е, И**

Вузький - ..., літо - ..., холод - ..., мілкий - ..., небо -

☀ **Спиши речення, вставляючи потрібні слова (з ненаголошеними Е, И)**

На деревах з'явилися У Тараса багато цікавих Знявся в небо ... орел. Між ярами над ставами верби У човні лежало

☀ **Закінчи речення словами з ненаголошеними Е, И**

У лісі ростуть дерева високі й Бджоли назбирали липового меду та... У селищі є вулиці вузькі та Річки бувають мілкі й Довгі дні літом, а короткі дні

6. Спиши, вставляючи пропущені букви, доведи свою думку

1. Л...генький вітер колише ж...та. Під вагою з...рна низько хилиться до з...млі колосся. Ст...бло стоїть рівне і в...соке.

2. Густа м...дова т...плота в...сокі нал...ла ж...та. Пшеницю, що стоїть стіною, сх...лила ніжною рукою.

3. У квітні прилітають стр...жі. Вони дзвінко щ...бечуть. Радісно д...витися на в...селі турботи пташок.

4. Сонце сіло. Погасла в...чірня зоря. У вікнах забл...щало світло. Над с...лом спускалася ніч.

7. Словниковий диктант

☀ Лелека, черепаха, ожеледь, очерет, берег, береза, велетень, шелест, веретено, дерево, дерев'яний, черешня, джерело, зелений, смерека, стерегти, черевики, шелестіти.

☀ Вербa, озеро, береза, ясен, квітець, червень, вітер, жовтень, січень, терен, стебло, весло, ребро, метро, човен, зелений, весняний, зерно.

☀ Криниця, кишеня, кришталь, гриміти, блищати, тривога, дрижати.

☀ Високий, веснянка, димок, питати, веселка, земля, низенько, швиденько, теплиця, глибина, житло, черговий, чергувати, деревина, вечеряти.

☀ Медівник, степовий, зимовий, березовий, хвилястий, зерновий, сестра, крило, береги, живе, дивиться, шишкар, зернина, легенько, дрижати, широкий.

8. Письмо з пам'яті

☀ Великдень

Через тиждень Великдень.

Недалечко червоне яєчко.

Будь здоровий, як верба,

а багатий, як земля.

(З народного.)

☀

Закличка

Пташок викликаю

З теплого краю.

летіть, соловейки,

На нашу земельку,

спішіть, ластівоньки,

пасти корівоньки.

☀

У долині село лежить.

Понад селом туман дрижить.

А на горбі край села

Стоїть кузня немала.

(І. Франко.)

☀

«Весна прийшла! Тепло знайшла»-

кричать дівчатка й хлопчики.

(Л. Глібов.)

9. Коментований, пояснювальний, попереджувальний (слуховий, зоро-слуховий, зоровий) диктанти

☀ 1. Буйно розрослися трави та кущі, потемніли листочки на деревах.

(О. Донченко.) 2. Мамо, настала весна, квітне верба запашина, річка в долині синіє.

Мамо, настала весна. (В. Грінчак.) 3. Це все – мій рідний край з безмежними полями, земля моїх батьків. 4. Шелестіли, хиталися віти. (В. Сосюра.)

5. Соловейко на калині то затихав, то щибетав. 6. Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, додолу верби гне високі, горами хвилі підійма.

(Т. Шевченко.) 7. Яке мале у яблука зерно, а виростає дерево із нього. (О. Підсуха.)

8. Під веселкою у голубіні голуби летять. (В. Лучук.) 9. Придорожня береза вже гойдала на плакучих гілках зелений димок брості. (М. Стельмах.) 10. На зеленому горбочку, у вишневому садочку притулилася хатинка, мов маленька дитинка.

(Л. Українка.)

☀ *На берізці проклюнулися листочки. Веселі горобці купуються у калюжах. Весняне сонце всюди заглядає. Зимовий холод виганяє.*

☀ *Річка*

Через село протікала річка. Весною в ній було багато води. Річка була швидка й весела. І завжди кудись поспішала. Ні хвилинки не стояла на місці. А влітку річка міліла.

☀ *Хижак*

До села летить степовий орел. Він має величезні крила. Одним помахом крил орел піднявся на десяток метрів. Хижак шукає їжу. Пташки поховалися. Стало темніти. Орел їжі не знайшов. Сердитий полетів він до моря.

☀ *У вирії*

У кінці вересня птахи відлітають на південь. Відлітають вони по-різному. Зграї шпаків і граків летять на великій висоті. Журавлі прямують правильним трикутником.

☀ *Надходить осінь*

Давно повилітали пташенята з гнізд. Вилиняли і знову вкрилися новим пір'ям їхні батьки й матері.

У табуни збиваються пташки. Вони збираються відлітати в теплі краї. Покинули свої хатки – шпаківниці шпаки. Величезними табунами літають вони над ланами, луками.

Сотні ластівок сидять на телеграфних дротах. Ось-ось полетять вони на південь. Адже ластівки дуже рано відлітають від нас. Зозулі теж рано зникають.

Поважно бродять по болоту сім'ї лелек у своєму чорно-білому вбранні.

Скоро перша паморозь посріблить траву, листя куців і трав. Тоді шпак прилетить до своєї шпаківні і проспівач прощальну пісню. (За О. Копиленком.)

10. Вибірковий диктант

Випиши слова з ненаголошеними Е, И, які перевіряються наголосом, запиши перевірені слова

☀ *Прийшла весна. Із землі визирнула зелена стрілочка. Вона швидко росла, потім розділилася на два листочки. Вони стали великими. Між ними з'явився паросточок. Він піднявся, прихилився до одного листочка, а рано-вранці зацвів срібний Дзвіночок. Це був Дзвіночок Конвалії. (За В. Сухомлинський.)*

☀ *Джміль*

Кружляє в повітрі невеликий смугастий джміль. Уперше пробує крила після зимового сну. Ще зробив одну петлю і сів на сон-квітку. Заклопотано висмоктує теплий солодкий сік. А над ним в'ється жовтий метелик, граючи на сонці ніжними крильцями.

☀ Який музика цвіркун!

У високому зеленому просі живе Цвіркун. Удень він ховається від сонця. А як тільки сонечко зайде – Цвіркун вилазить на високе стебло. Сяде на зеленому листку. Перед ним просо, як ліс. Сяде й настроює свою скрипку. Бо Цвіркун – ой який музика! У нього співуча скрипочка. Доторкнеться до неї цвіркун смичком – бринить дивна чарівна музика. Слухають ту музику дерева й квіти, зайчики й мишенята. Слухає увесь степ. (За В. Сухомлинським.)

11. Загадки

Відгадай загадки, відгадки запиши з перевірними словами

☀ Тане сніжок, квітне лужок, день прибуває, коли це буває? (Весною)

☀ Біла кора, тоненькі віти, що то є, вгадайте, діти? (Береза)

☀ Грамоти не знаю, а цілий рік пишу. (Перо)

☀ Хто на зиму роздягається, а на літо одягається? (Дерево)

☀ Червоне коромисло через річку повисло. (Веселка)

☀ В темнім лісі проживає, довгий хвіст пухнастий має. Їй на місці не сидиться, як зовуть її? (Лисиця)

☀ Всі ми в шапочках – брилях заховались під куці. Бо як вийдемо на шлях – враз опинимось в борщі. (Гриби)

12. Виправ помилки. Використовуй орфографічний словник

☀ Пекар Півень у пикарні пік перепічки прегарні і пишничні пампушки, і препишні пиріжки. Пригощайся! (Т. Коломієць.)

☀ Від ласкавих променів висняного сонця все більше й більше дурев і куців одягається в кучеряву зелень. Стають принадними дурева, на яких розкриваються пелюстки квіток.

☀ Дід Іван пішов ребалити на озеро.

☀ Сьогодні в лісі справжній жовтневий лестопад. Клені обсепаються від найменшого подеху вітирця.

☀ Вирбичка невеличка схелилась над водою. І цілий день мелується, і тішиться собою. (Г. Чубач.)

13. Вільний диктант

☀ Верблюд

Ходив верблюд степом. Тягнув на горбах важкі в'юки. Страшенно втомився, навіть схуд. Нарешті привели його додому на відпочинок. Ось він лежить у хліві, ноги під себе підібгав. Сіно, соломі жує. Та стережися лишень, не дражни його, бо він розсердиться й на тебе плюне. (Є. Чарушин.)

☀ Музика лісу

Вечір. Тиша. У глибокій задумі стоїть ліс. Дихне вітерець, затріпотить листя, і пливе лісом приглушене шелестіння. Немов хтось шепочеться. А ти йдеш, прислухаєшся до цієї музики і не можеш намілюватися дивною красою.

(С. Пасько.)

14. Вимова та правопис слів з ненаголошеними голосними Е, І, що не перевіряються наголосом

а) Спиши, вставляючи пропущені букви. Перевір себе за словником, чи правильно виконав завдання

• В...дмідь, д...лікатний, ч...рнетка, г...рбарій, с...кунда, скат...ртина, дисц...пліна, т...мп...ратура, в...черяти, к...рівник, пон...ділок, б...тон, л...вада, м...тушня, печ...во, гор...зонт, кор...сть, кал...ндар.

• Пр...дмет, ти...ниця, рад...о, сант...метр, с...кунда, спасибі, т...атр, тр...вога, хв...лина, ч...р...вики, ч...ремха, ч...решня.

б) Прочитай. Випиши слова з ненаголошеними Е, І в корені, які не перевіряються наголосом. Познач наголошений склад, підкресли ненаголошену

☀ Лаком і фарбою пахне маляр, цеглою – муляр, замазкою – скляр. Куртка шоферська пахне бензином, одяг робочий – мастилом машинним. (Д. Родарі.)

☀ Хто зерно сіє золоте в землі палку невтому, той сам пишицею росте на полі вселюдському. (М. Рильський). Під хатиною – криниця. Зазирнеш – не видно дна. У криниці тій водиця прохолодна та смачна. (Ф. Петров.)

15. Орфографічні ігри

а) Гра «Аукціон»

☀ За одну хвилину назвати якомога більше слів із ненаголошеним Е (І) та перевірні слова до них;

☀ за одну хвилину назвати якомога більше словникових слів із ненаголошеним Е;

☀ за одну хвилину назвати якомога більше словникових слів із ненаголошеним І.

б) Тренажер «Хто швидше»

• С...ло, з...мля, з...рно, с...ни, оз...ро, л...сток, с...стра, м...жа, с...чі, в...сло, л...сти, в...сна, ст...бло, п...тля, к...ти, в...рховина, с...рпи, м...чі, гр...би, р...бро, т...ни, л...ни, в...рба, кр...ло, ч...сло, ц...глина, св...ня, ж...тло, р...мінець, м...бляр, п...карня, з...ма, р...балка, д...вина, п...ро, д...мар, с...лач, ч...рговий, гр...зун, м...шоїд, с...вина, к...слиця, х...жак, л...сиця, п...ньки, т...мнота, с...лянин, д...вак, ст...бельце, п...сьменник, в...сота, ш...рина, з...рнина, бер...зень, в...рховина.

• Ст...повий, м...довий, гр...чаний, н...зький, т...хенький, кр...кливий, ц...ховий, ш...рстяний, р...мінний, л...хий, хв...лястий, с...рий, кл...новий, ш...рокий, в...селий, з...лений, ц...гельний, р...бальський, в...рбові, в...сняна, с...лянська, д...вовижна, с...нюватий, в...сокий, гл...бокий, л...генький, д...шевий, п...сьмовий, д...мова, с...венька, гр...бний, ж...тловий, св...нячий, в...ишевий, л...пневий, с...рпневий, в...р...сневий, жн...варська, кр...латий, в...ликий, т...пліший.

• Гр...бти, гр...міти, л...жати, п...сати, р...балити, д...вувати, т...сати, п...кти, с...ніти, п...ляти, л...шити, в...с...лити, з...л...ніти, в...сочіти, с...рдитися, р...гоче, ч...тати, в...сіти, т...плішати, з...мувати, зс...пати,

с...віти, д...міти, бл...щати, п...щати, ш...птати, св...стіти, с...нити, гр...міти .

16. Контрольний диктант

☀ Вечір

По небу вже сипонули великими зернинами зірки. Місяць із-за хмар вистромивсь. Подивився – подивився на всі боки, а потім поплив по небу.

(М. Слабошпицький.)

☀ Мир

Мир потрібен кожній людині в різних країнах. Людина народжується, щоб радіти, милуватися квітами, прислухатися до шелесту листя, щоб жити й працювати разом з усіма. Усе це можливе тільки в мирному житті. (Г. Почепцов.)

☀ Скоро весна

Усі знали, що скоро прибіжить весна, і поспішали швидше прибиратися. Струмки вливали землю. Вона вкрилася зеленою травицею. Зацвітали перші квіти. Набрякали бруньки на деревах. Летіли додому пташки. (За О. Іваненко.)

☀ *Старезні кучеряві верби пишалися над водою біля ставу, замріяно шепотіли поміж собою. За ставом у саду виднілися два будинки школи. А праворуч від них на пагорбах за селом махали велетенськими крильми два вітряки, мололи борошно людям. (А. Бондарчук.)*

☀ *Узимку в селі ставало тихо. Земля вкривалася сніговою ковдрою й спочивала. Солом'яні стріхи одягали пухнасті снігові шапки. Засинали сади й гаї. Усе село загорталось у темряву й тишу зимових вечорів, ніби дрімало. Тільки вранці гомінлива дітвора в школі порушувала спокій, наче будила село. У школі кипіло, клекотіло життя. (За А. Бондарчуком.)*

☀ *Які пишні села в цьому краю бувають весною, коли зацвітуть садки! Одне село зовсім запало в глибоку долину. Воно наче потонуло в білому цвітінні садків. Друге стоїть на високому пагорбі й красується в яблунях та черешнях проти сонця. Там десть на широкій долині розлився довгий ставок. Кругом нього над самим берегом біліє смуга з вишневих та черешневих садків. (За І. Нечуєм-Левицьким.)*

III. УЖИВАННЯ БУКВОСПОЛУЧЕНЬ ЙО, ЇО

- Сьогодні, Елзіку, поговоримо про вживання буквосполучень ЙО, ЇО, - почав гномик Мудрунчик, - що ти вже знаєш про Й та Ї – м'який знак?

- Я знаю, що звук Й завжди м'який дзвінкий приголосний і на письмі позначається буквою Й, а буква Ї – м'який знак – ніякого звука не позначає, її пишуть у словах, щоб вказати на м'якість приголосного на письмі, – відповів Елзік.

- Багато років назад буквосполучення **ЙО** та **ЇО** сварилися, намагаючись посісти не своє місце в слові. І от одного разу **ЇО** сказало: « **ЙО**, я не хочу більше сперечатися. Характер у мене м'який, тому поступаюся тобі місцем на початку слова та на початку складу.» «Спасибі, - відповіло ЙО, - тоді я не буду займати місце після твоїх друзів м'яких приголосних.»

Так і живуть тепер ЇО та ЙО у мирі й злагоді.

- Отже, Елзіку, щоб грамотно писати, **треба пам'ятати**:

1. буквосполучення ЙО вживається на початку слова: *його, йод, Йосип*;
2. ЙО пишемо на початку складу після голосного звука: *район, Майоров, знайомий*;
3. ЙО вживається у деяких словах після приголосного, що вимовляється роздільно з ЙО: *серйозно, Воробйов, Соловйов, батальйон, мільйон*;
4. буквосполучення ЇО завжди пишемо **в середині** та **в кінці складу** після м'яких приголосних: *бадьорий, тьохкати, дзьоб, сьогодні, синього, льон*.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Письмо з пам'яті

а) *Золотом сяють бойові ордени на грудях тих, хто звільняв рідну землю від ворогів.*

б) *Хто це дзвонить молоточками
за кущами, за пеньочками?
То співав зелений луг,
Аж луна іде навкруг. (В. Ткаченко.)*

в) *Зима сьогодні килим
Новенький постелила
і щедро білим пухом
дерева притрусила.
(«Дванадцять місяців».)*

2. Словниковий диктант

- Йод, Йосип, майор, бойовий, Воробйов, гайок, район, серйозний, майоріє.
- Льотчик, рульовий, бадьорий, Стьопа, льон, льонар, у нього, пеньок, льох.
- Майонез, дьоготь, сльози, сьогодні, йорж, трьох, синього, байка, яблуко, байрак, Йордан, йому, знайомий, тьохкати, вирій, вольовий, тьохкає.
- Гай, схвильований, пізньої, медальйон, йорж, вечірнього, ядро, акація, якір, волейбол, батальйон, бульйон, альбом, ялинка, аркуш.
- Мільйон, райдуга, герой, буйвол, дзьоб, майбутній, майдан, павільйон, сьогодні, яр, ясен, район, айстра, майстер, сьомий, Соловійов.

Підкресли слова з наголошеним першим (другим, третім) складом.

3. Прочитай, виконай фонетичний аналіз слова з буквосполученням ЇО

- Ти розв'язав задачі, які вчителька задала на сьогодні?
- Тільки одну, мамо.
- Яку?
- Ту, що списав у Йосипа Соловійова.

4. Спиши речення, вставляючи пропущені букви

1) Ми за моря й океани міл...йонам друзів шлем привіт. 2) Поганий той товариш, хто залишає ближн...го в біді. 3) С...годні розглядали ми ескізи нового міста. 4) Лагідний вітерець трохи підбад...рив мене. 5) Останній промінь вечірн...ого сонця гасне на шибках. 6) Михайла завжди хвилювали птиці у вечірн...му небі. 7) Восени вже не чути т...хкання соловейка. 8) Біля села Ма...ран зеленіє невеличкий га...к. 9) У чорногуза довгі ноги і дз...б. 10) Андрій народився с...мого березня дві тисячі трет...го року в Конотопі. 11) Високо в син...му небі літак залишав білу пухнасту доріжку. 12) Моя сестра Мая дуже прац...вита.

Виконай фонетичний розбір 2 – 3 слів із буквосполученнями ЇО, ЇО (за власним вибором)

5. Деформований текст. Визнач, скільки речень у тексті. Спиши, вставляючи пропущені букви, правильно позначаючи початок і кінець речення

Найдавніший на З...млі гербарій знаходиться в єгипетському місті Лук сарі тут є храм, що побудований більше тр...ох тисяч років назад на ...ого гранітних стінах художник намал...вав усі відомі в Єгипті корисні й шкідливі рослини. (З енциклопедії.)

6. Зі слів кожного рядка склади речення

Хмарки, небу, легенькі, по, пропливають
Густих, хати, з, садів, на, горі, виглядають
Розмовляють, гнуться, з, вітром, тополі, і
І, всміхається, ніби, вся, радіє, до, сонця, земля
Всміхається, чомусь, і, Тарас, радіє

Розбери за членами речення

7. Попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні, коментовані диктанти

а) Цікаво восени в лісі. Ось пролетіла сойка і сіла на пенюк. Вона принесла в дзьобі жолудь. Почала його ховати під коріння. А скільки павутиння літає в повітрі! Воно прилипає до обличчя. Сріблом сяє у сонячному промінні. (Журнал «Барвінок».)

б) Засвистів, затьохкав у кущах соловей. Цвітуть фіалки і конвалії. Над ними літають метелики і бджоли. Дзвінко кує зозуля. Дикі голуб'ята виробляють у повітрі різні фігури. Чути барабанний дріб дятла. (Журнал «Барвінок».)

в) Клен – гордість наших лісів і парків! Усі ми знайомі з цим чудовим деревом. Восени його листя схоже на віяло. Фарбується в жовтий і багряний кольори. Який гарний осінній букет із його листочків!

Клен не тільки гарний. У нього тверда й міцна деревина. Багато гарних і міцних речей можна змайструвати з його деревини. Але особливо славляться дерев'яні духові інструменти з клену. (За Б. Олександровим.)

г) 1. Один «зараз» краще трьох «потім». 2. Прислів'я з пташиний дзьоб, а мудрості в ньому ціле озеро. 3. Одного мука – десятьом наука. 4. Ложка дьогтю зіпсує бочку меду. 5. Сьогоднішню роботу не звалюй на завтрашнього верблюда. 6. Багато няньок – дитина без носа.

8. Вибірковий (розподільний) диктант

Запиши слова у дві колонки:

1) із буквосполученням ЙО; 2) із буквосполученням БО

Йоржик, йокати, всього, йому, медальйон, Льоня, льох, район, польовий, бойова, льодовий, льотчик, майорить, серйозний, бадьорий, мальовничий, кольорова, льодохід, курйозний, зйомка.

9. Гра «Аукціон»

За хвилину назвати якомога більше слів із:

- а) буквосполученням БО;
- б) буквосполученням ЙО.

10. Виправ помилки. Спиши без помилок

1. По дорозі до дому Максим зайшов до знайомих. 2. Сьогодні я дочитаю цікаву книгу про звірів. 3. До пізній вечора палало на горі багаття. 4. Незважаючи на досить задержуватий характер Матвія, всі його любили. 5. Під час обідньої перерви Дмитро побіг до тата. 6. На кожному зиленому дзобику висить велика прозора краплина.

11. Вільний диктант (з граматичним завданням)

Риболовля

На риболовлю я налаштувався звечора. Поклав у рюкзак коротенькі вудочки для підлідного лову. Бадьорий і в доброму гуморі, я йшов на озеро через березовий гайок. Ще сонце не зійшло, а я вже витяг три чималі йоржики і п'ять доладних окунців. (За Г. Майстренком.)

Ожеледь

Сьогодні вранці прокинулися куріпки від сну і були дуже здивовані. Знайомий гайок не впізнати. Усе блищить. Засць повертається з озимини і ковзається по льоду. На полі зернят і не видно. Ключула куріпка і вхопила грудочку льоду. (За О. Донченком.)

Ранок

Прокинувся вітерець сьогодні вранці. Вже тьохкали солов'ї. Побіг він берегом ставка. Збудив очеретину. Зашелестіла очеретина, загойдалася. А на очеретині спав метелик. Прокинувся метелик і полетів до села. Прилетів метелик до троянди, сів на квітку. Прокинулася квітка від його дотику, поглянула навколо себе, а вже сонечко світить. (За В. Сухомлинський.)

12. Творча робота

- Склади невеличкий текст за однією з поданих тем:
 - а) Перший місяць літа народ назвав червнем.
 - б) Де сила й охота, там кипить робота.
- Склади речення зі слів кожного рядка
 - 1. Пив, Микола, воду, польову, джерельну.
 - 2. Батальйон, перший, перевал, атакував.
 - 3. Фарбою, Ляня, дошку, синьою, пофарбував.

13. Контрольний диктант

- Цікавою є професія льотчика. Уже сьогодні багато з вас мріють про польоти в синьому небі. Але для цього треба бути сильним і сміливим, добре вчитися. (За В. Крищенком.)

- Ковзани

Підв'язав я ковзани – хай несуть мене вони вздовж по річці, по льоду. Хоч і слизько – не впаду. Зеленавий чистий лід дзвінко тьохкає услід. Крешуть іскри ковзани. Друже вітре, дожени. А коли втомлюся трохи, серед річки зупинюсь і тоді собі під ноги в глибину скляну дивлюсь. (В. Кочевський.)

- У траві червоніла квітка польового маку. Соловейко затьохкав у кущах. У польовому джерельці дуже холодна вода. До командира батальйону прийшли місцеві жителі.

- Сон про льон

Малому Льоні нині приснився гарний сон. За гаєм у долині розцвів синенько льон. Прийшов до нього Льоня, поглянув з-під руки. Пошиє мама з льону синенькі сорочки.

- У липні

Липень! Сонце в цьому місяці скорочує свій шлях. Менишає світловий день. У зелені дерев і трав з'явилися червоні кольори. Стигнуть вишні, смородина, чорниці. У берези починає осипатися насіння. Вітер далеко відносить його від материнського дерева.

Старі птахи починають линяти. Дикі качки й гуси змушені ховатись у глухих заростях очерету. Солов'ї й зозулі майже не співають. Усе пташине населення дбає про своє потомство. (За Ю. Старостіним.)

IV. Дзвінкі та глухі приголосні звуки

- Сьогодні, Елзіку, ти навчишся правильно писати слова з дзвінкими та глухими приголосними. Ти вже знаєш, що на відміну від голосних звуків, приголосні творяться завдяки перешкодам, які зустрічає видихуване повітря, проходячи через органи мовлення, і голосом, і шумом. На відміну від голосних приголосні склад не утворюють. Приголосні є тверді і м'які, глухі і дзвінкі, – почав Гномик Мудрунчик. – Приклади долоню до горла й вимов звуки [ш], [ч], [ц], [с], а тепер порівняй їх із звуками [ж], [з], [г], [д].

- Я почув різницю! – радів Елзік. – перші звуки утворилися тільки за участю **шуму**, значить, вони **глухі** приголосні, а до звуків [ж], [з], [г], [д] додається ще й **голос**, значить, вони **дзвінкі** приголосні звуки.

- До **глухих** (утворені тільки з шуму) приголосних належать звуки [ш], [ч], [ц], [с], [к], [п], [т], [ф], [х], а я придумала таку фразу, щоб легше запам'ятати, «Усе це кафе «Птах і чаша»». А решта приголосних – **сонорні** («Ми винили рій») (голос переважає над шумом – «дуже дзвінкі») й **дзвінкі** (шум переважає над голосом). – пояснювала Ганнуса. – В українській мові дзвінкі та глухі приголосні звуки утворюють звукові пари, тобто дзвінкому приголосному відповідає глухий:

[б] - [п], [г] - [х], [г'] - [к], [д] - [т], [ж] - [ш], [дж] - [ч], [з] - [с], [дз] - [ц]. Парних **не мають** тільки сонорні звуки [м, в, н, л, р, й] та глухий звук [ф].

- Отже, запам'ятай, - продовжував гномик Мудрунчик.-

1. Дзвінкі приголосні в українській мові вимовляються **завжди** дзвінко: *Залю[б]ки, шви[д]ко, ме[д], скрі[з]ь.*
2. Глухі приголосні перед дзвінкими уподібнюються (стають схожими) до парних дзвінких: *боротьба [бород'ба].*
3. Звук [Г] в окремих словах перед глухими уподібнюється до [Х]: *легко [лехко].*
4. Звуки [ж], [ч], [ш] уподібнюються до наступних [з], [ц], [с] і навпаки: *ріжся [р'із'с'а], смієшся [см'ійес':а].*

Для того, щоб **перевірити** правопис сумнівного приголосного в корені слова, треба змінити форму слова або підібрати таке споріднене спільнокореневе слово, щоб **після сумнівного приголосного стояв голосний**: *Просьба – просити, лічба – лічити, допомогти – допомога, косьба – косити, легко – легенько, нігті – ніготь.*

Правопис деяких слів треба запам'ятати, а в разі сумніву перевірити за орфографічним словником. Переходимо, Елзіку, до практичних занять.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. а) Спиши. Підкресли букви, що позначають парні дзвінки й глухі приголосні звуки. Поясни значення кожного слова

Гадка – гатка, гриб – грип, лід – літ, міг – міх, плід – пліт, везти – вести, мимохідь – мимохить.

б) Випиши слова тільки із дзвінками приголосними в кінці слова.

Сад, ріг, ліс, голуб, їдуть, хлопець, тедзь, гараж, сніг, сніп, молодь, мороз, берег, сміх, рукав, шарф.

в) Поміркуй, у яких словах виділені букви відповідають вимовлюваним звукам, а в яких – ні

Губка, дибки, вогко, жабка, гадка, кігті, грядка, ложка, гілузка.

2. Прочитай. Випиши слова з парними дзвінками приголосними в кінці та середині слова, перед глухими

Народні прикмети

Ритить під ногами сніг, далеко чути голоси – на мороз. Горобці розцвірінькались – на відлигу. Якщо ріжки місяця опущені вниз – будуть опади. Червонувате коло круг місяця обіцяє вітер і сніг. Ластівки низько літають над землею – перед грозою. Швидко сніг розтанув – чекай мокрого літа.

3. До поданих слів, що означають назви кількох предметів, запиши слова - назви одного предмета

Сади, дуби, гриби, морози, ножі, вантажі, хліба, вози, тедзі, засоби, куби, луги, роги, вужі, гаражі, гілузі, відповіді, доповіді, сніги, йоржі, кряжі.

Зразок: сніги – сніг.

4. Коментоване письмо

☀ Спиши, вставляючи пропущені букви, у дужках запиши перевірні слова
Взимку господарює моро... . Він одягнув усі... в теплі шу...ки та ша...ки. Сте...ки і дорі...ки засипав сні...ком.

☀ Запиши слова. Підкресли в них букви, що позначають дзвінки приголосні, однією рисою, а глухі – двома

Дуб, дзьоб, книжка, мороз, редька, іграшка, сиджу, зошит, голуб, сад, гарбуз, ліжко, ніж, діжки, вуж, гриб, дід, біб.

☀ Спиши, вставляючи пропущені букви. Доведи свою думку

Шви...ко ка...ка мовиться, та не шви...ко діло робиться. У людини ні...ті, а в орла кі...ті. У мами нова блу...ка. У класі висить до...ка. Калина хвалилась, що з медом соло...ка. Кожна жа...ка своє болото хвалить. Як ме..., то ще й ло...кою. Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не врі..., то все болить. Шо...кова борі...ка, та розуму рі...ко. Ми з тобою – як ри...ка з водою. Ло...кою моря не вичерпаєш. Хоч око бачить, та зу... не йме.

☀ Встав пропущені букви у словах, добираючи до них перевірні

а) Ми...тіти, ле...ко, пелю...ки, поду...ки, ри...ка, горі...ки, ши...ки.

б) Бли...кий, пру...кий, ягі...ка, ї...те, бері...ка.

6. Словниковий диктант

- Квас, бас, ананас. Голос, клас, матрос, пес, овес, фокус, автобус, вус.
- Мед, мідь, гладь, дід, город, рід, лід, бридкий, рідкий, погляд, вид, суд.
- Казка, блузка, берізка, ягідка, солодкий, швидко, загадка, галузка, Кузьма.
- Дубки, жабки, коробка, голубка, зубки, трубка, розвідка, нижче, лісоруб.
- Стежка, книжка, мережка, ложка, доріжка, важко, ніжка, кружка.
- Легко, у садку, людство, молотьба, косьба, низько, глибше, молодь.
- Ходьба, боротьба, кігті, нігті, вогко, уступ, Пилип, липка, короп, кріп.

7. Письмо з пам'яті

а) Ось день скінчивсь.

Закрию книжку.

Бо скрізь вже тінь і лялька спить.

І я вкладаюсь в м'якеньке ліжко

І теж засну, як лялька, вмить! (Н. Забіла.)

б) Щойно дощ пролопотів

По дахах, стежках і листі.

В дзьобках мокрих горобців
крапельки золотисті.

(П. Осадчук.)

8. Попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні, коментовані диктанти

☀ 1. Сніг сідає зірочками на комірчик козушка. (Н. Забіла.) 2. Посадила я берізку край вікна. 3. Через кладку по порядку діти йдуть в зелений ліс. (Н. Забіла.)

4. Угорі між вітами пурхають пташки. (Н. Забіла.) 5. Носить білочка горішки в золотий свій сундучок. (Г. Бойко.) 6. Посідали Галя й Валя під дубочком в холодку та із квітів позивали всім дівчаткам по вінку. (Н. Забіла.)

☀ Їжак

Восени в їжаків мало харчу. Поховалися в землю черв'яки, зникли прудкі ящірки, скрутилися в клубки змії та чорні вужі. Важко знаходити жуків і жаб. (І. Соколов – Микитов.)

☀ Останній лист злетів з берізки. На білу ковдру тихо впав... Він золотим знайомим блиском недавню осінь нагадав. (Г. Бойко.)

☀ У дитячому садку є акваріум в кутку, а в акваріумі рибки миготять туди – сюди, і на всіх вони крізь шибку поглядають із води. (Н. Забіла.)

☀ Найпершим медоносом вважається верба. Тільки з'являються пухнасті котики, бджілки одразу ж роблять обліт. З них вони беруть пилок. («Юний натураліст»)

☀ *Ніс Гриць тиріг через поріг, став на горіх – упав на поріг. (Нар. творчість)*

9. Вибіркові, вибірково – розподільні диктанти

☀ Випиши слова, в яких усі приголосні звуки дзвінкі

Гори, друг, береза, дуб, суп, кіт, віл, риба, гірка, сито, гарбуз, дим, мед, кит, сон, дзвін, гриб, біб, баба, лев, таз, раб, ріг, герб, тин, зуб.

☀ Випиши слова із дзвінкими приголосними перед глухими

1. Дід Денис дарує дітям дуже гарні дудочки. Вміє з дерева зробити, діти ж грають залюбки. (Н. Забіла.) 2. Захар заліз на перелаз. Зумів залізити – знай, як злізти! (І. Складаний.) 3. Спить сонечко солодким сном, сховалося за гори сині. І колискову під вікном співає сон малій дитині. (О. Кононенко.)

☀ Випиши слова в одну колонку без жодного дзвінкого звука, а в другу – без жодного глухого звука

Дим, дім, кіт, вуж, сто, джем, мед, дуб, дід, тут, так, тиша, піт, біб, гра, глід, сік, Іра, очі, жар, мир, іти, яма, ряд, дар, ура, кут, лад, Ада, Аза, пуп, око.

☀ Випиши пари слів, у яких вживаються Б-П, З-С, Д-Т

а) Незнайко: *Я знайшов великий «грип»!*

Знайко: *Ну, нащо ж шукати? Це хвороба, від якої треба утікати!*

Незнайко: *Я хвороби не шукав, в лісі я гриби збирав.*

Знайко: *Ти неправильно назвав: думав гриб, а грип сказав.*

Незнайко: *(вимовляє слово кізка як кіска) Яка гарненька «кіска»у дівчинки Лариски!*

Знайко: *А де взялася кіска? Підстрижена ж Лариска.*

Незнайко: *Я говорю про кіску, про кізоньку Лариски.*

Знайко: *Коли коса – то кіска, коли коза – то кізка.*

Незнайко: *(вимовляє газ як гас) Дай мені балон на гас.*

Знайко: *А хіба в балоні ти несеш з крамниці гас? Я ношу в бідоні.*

Незнайко: *У бідоні? Та існують газові балони!!!*

Знайко: *Помиливсь ти й на цей раз. З не С, а гас – не газ!*

б) Боєць вдягає **кас**ку.

*Малюк читає **каз**ку.*

*Пізно ти в воду **залі**з:*

*Сонце сховалось **за** ліс.*

3) Запізнився **мимохі**ть,

Тобто по неволі;

*Вас відвідав **мимохі**дь*

Вже по добрій волі.

10. Творче завдання

а) Спиши, виправляючи помилки. Яке правило треба пам'ятати?

Стешка до школи

Кожного ранку я поспішаю до школи лісовою стешкою. Падають з неба легкі сніжинки. Швитко йду лісом і милуюся своїми друзями. Просто не впізнати стрункого дупка і красуні беріски. За весну і літо вони дуже підросли. А зараз стоять по обидва боки стежки у білих шубках. Чекають нової весни.

б) Заміни слова, що містять дзвінкі приголосні звуки перед глухими спорідненими, написання яких не потребує перевірки

Під великим каменем на бере...ку струмка влаштувала куниця собі гніздо. У травні з'явилося там троє звірків. Вони були покриті рі...ким сіруватим хутром. Молоді куниці росли шви...ко. І незабаром мати почала приносити їм польових мишей і жаб.

в) Поміркуй і перестав слова так, щоб вийшло речення. Запиши. Підкресли орфограми

- У, плавала, акваріумі, рибка, золота.
- На, Алінци, день, подарували, народження, книжку.
- Ми, казку, читали, про, дівчинку, сміливу.
- У, росли, садку, груші, і, яблуні.
- Школярі, школи, біля, посадили, дубки, і, берізки.
- Андрійко, відгадувати, любить, загадки.
- Берізка, біля, струмка, росте, білокура.

11. Вільний диктант

Перли з Дніпра

Є у Києві музей – Лаврський заповідник. Багато експонатів у цьому музеї. Між ними є й одяг духовенства, щедро розшитий перлами. А перлини ці наші предки добували в річках України, головним чином у Дніпрі та його притоках. На жаль, добували їх по-хижацькому, і черепашки –перловиці вреїті – реїт зникли. (За С. Васильченком.)

12. Диктант з обґрунтуванням

Нудна й тяжка була наука в тодішніх школах: учили з-під різки, по церковних книжках.

Та малий Шевченко брався й до цієї нелегкої науки охоче. Він відчував інстинктом, що за цією безтолковою школою деє глибше ховається справжня наука. І цей чарівний світ, мов магнітом, тягнув до себе. (За С. Васильченком.)

13. Гра «Зайве слово»

- Кігті, легкий, пружко, могли.
- Казка, просьба, стежка, колодка.
- Нігті, молотьба, боротьба, лічба.

14. Гра «Аукціон».

Назви за одну хвилину якомога більше слів:

- з парними глухими (дзвінками) в кінці слова;
- з парними глухими (дзвінками) в середині слова перед приголосним.

15. Контрольний диктант

☀ Убік від лісового озера дерева рідшають, відкривають чималу прогалину. На ній між двома дубками біліє хатка. Здається, що дубки погойдують її своїми вузлуватими руками. Хата з трьох боків оточена садком. Вона привітно кличе до себе. (За М. Стельмахом.)

☀ У лісах відчувалася хода весни. Під деревами вже глибоко осів сніг. Проглядали цупкі зелені хрещики барвінку. На тлі сірих дубків погойдувалось червоне мереживо гілочок беріз. У долині біля схожого на гриб стогу заспівали жайворонки. (За М. Стельмахом.)

☀ Усі хлопці заздрили Василеві. Ще б пак не заздрити! Синичка, яку вирвав з кігтів шуліки, зовсім звикла до хати. Василь вирубав для неї велику гілку й причетив до стіни. Там синиця й лазила, мов акробат. (О. Копиленко.)

V. Уживання м'якого знака

- Гномику Мудрунчику! Розповідай мені далі правила орфографії! – запропонував Елзюк.

- В українській мові, Елзюку, приголосні звуки бувають тверді, м'які та пом'якшені. Але не всі й не завжди. Приголосний **Й** завжди м'який (*гай, чайка, Ямайка*). М'якість приголосних на письмі позначається буквами **і, є, ю, я** та м'яким знаком – **Ь** -. М'який знак (**Ь**) – це єдина буква в алфавіті, яка самотійно не позначає ніякого звука, а вживається **тільки для позначення** м'якості попереднього приголосного на письмі, наприклад:

*Ніч обгорнула біленькі хати,
Немов маленьких діточок мати,
Вітрець весняний тихенько дише,
Немов діток тих до сну колише.* (Леся Українка.)

- Отже, - додала й Ганнуса, - запам'ятай, любий Елзюку, що м'який знак (**Ь**) пишемо:

- 1) у кінці слова та в середині слова для позначення м'якості приголосних, а саме **Д, Т, З, С, Ц, Л, Н**, або для кращого запам'ятовування я собі придумала таку фразу: «**Де ти з'їси ці лини?**» (**день, гість, Ольга, ходьба, слизько, орють, станьте**);
 - 2) у суфіксах і буквосполученнях **-ськ-, -зьк-, -цьк-** (**юнацький, близька, учнівські**);
 - 3) у середині складу після м'яких приголосних перед **О** (буквосполучення **ЬО**) (**житнього, бадьорий, льотчик, трьох, осіннього**);
 - 4) у суфіксах із пестливим значенням **-еньк-, -оньк-, -юсіньк-, -усіньк-, -есеньк-, -ісеньк-** (**раненько, рибонька, тонесенький**);
 - 5) для позначення м'якості приголосного **Л** перед **Ц** на місці букви, що позначає випадний **Е** (**палець – пальці, стілець - стільці**);
 - 6) у буквосполученнях **НЬЧ, НЬЦ** (**донька – доньчин, доньці; лялька - ляльчине**);
 - 7) у словах іншомовного походження для позначення м'якості приголосного (**бюлетень, карусель, компаньйон, рельєф**).
- А решту правил правопису м'якого знака ти дізнаєшся пізніше.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Відгадай загадку

*Хто абетку з вас вивчав,
Різні букви зустрічав,
Кожна з них від А до Я
Промовля своє ім'я.
Лиш одна із них німа.
Здогадався, певно, всяк!
Звуть цю букву ... (м'який знак)
Запиши власні приклади слів із м'яким знаком Ъ*

2. Прочитай. Поміркуй, як позначено м'якість приголосних у виділених словах, виконай їх звуко – буквенний аналіз

Смак ягоди

- *Нема, - казав **Журавель**, - кращої ягоди за журавлину!*
- Угледів рясну латку серед болота та як допався, як **надзьобався** – у роті кисло – кисло, на гірке потягло.*
- *Ніщо, - запевняв **Горобець**, - не може не може зрівнятися з горобиною!*
- Вибрав на дереві **щонайбільший** кетяг і ну теревити, ну ласувати – аж поки згірчило вкрай, **кисленького** йому дай.*
- *Синиця – солодушка на лісовій галявині так **суніць** перебрала, гвалт хоч піджуравлити, хоч погоробинити.*
- Воно, певно ж, своє кожному смачніше, - але знай міру. **Дзьобни** й іншого, коли хочеш зберегти добрий смак. (О. Лук'яненко.)*

3. Спиши текст, порахуй кількість букв і звуків у словах із м'яким знаком (Ь). Що він позначає в цих словах? Знайди в тексті спільнокореневі слова та розбери їх за будовою

Їжачок і світлячок

Ішов лісом їжачок. Ніс яблучко на своїх голках. Раптом бачить: щось світиться. А то пеньок. Дай, думає їжачок, візьму шматочок пенька. Буду ввечері світити, бо дітки маленькі, в темряві бояться. Узяв він світлячка, приніс додому. Світліше стало в гнізді у їжачка. (В. Сухомлинський.)

4. Письмо з пам'яті

Згадай, як позначається м'якість приголосних звуків на письмі. Підкресли букви, що позначають м'якість приголосних звуків на письмі

а) *Тихесенько вітер віє,
степи, лани мріють,
між ярами над ставами
верби зеленіють. (Т. Шевченко.)*

в) *Лежать у полі ще сніги,
а води весняні шумлять
і будять сонні береги,
біжать, і грають, і дзвенять.
Вони дзвенять на всі кінці:
«Іде весна, іде весна!» (Ф. Тютчев)*

б) *В небі жайворонки в'ються,
заливаються – сміються,
грають, дзвонять цілий день,
і щебечуть, і співають,
і весною світ вітають
дзвоном радісних пісень. (О. Олесь.)*

г) *Загадка
Зимою сплять, влітку бринять,
Над садами літають,
Солодку росу збирають. (Бджола.)*

5. Поміркуй, яка буква має стояти замість крапок у кінці слів, спиши правильно

*Лос... - лісовий жител... . Він їст... гілки й траву. Йому потрібна й сіл... .
Діти кладут... її на камін... . Лосі приходять... лизати сіл... . (З журналу.)*

6. Замість крапок постав, де треба, **Ь**. Поміркуй, що надає тексту пестливого значення

*Зимон...ко – снігуроч...ко,
Наша білогрудоч...ко,
Не верти хвостом,
А труси тихесен...ко,
Рівнен...ко, гладесен...ко
срібнен...ким сніжком. (Л. Глібов)*

7. Випиши з тексту слова з м'яким знаком **Ь**, поділи їх для переносу

Здібні учні

Виявляється, рибу можна дресирувати. Це довів один австралійський риболов – аматор. Його веселкові форелі добре знають свої імена, вміють за компанію плигати через палицю, яку дресирувальник ставить над водою, діставати черв'ячків зі склянки, обережно стискувати зубами палець свого хазяїна. Здібні учні не бояться, навіть коли він обережно бере їх руками. (З журналу.)

Виконай звуко – буквений аналіз з одним із слів з м'яким знаком.

8. Попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні, коментовані диктанти

а) Блись та блись на сонці наша річка, повилась крізь луки запашині. А яка ж тепленька в ній водичка! І пісок м'якесенький на дні.

Поспішає весело малеча, цвірінчить на березі щодня. Вітерець цілує наші плечі і біжить по хвилях навмання. (Н. Забіла.)

б) Підморозило. Тоненький, прозорий льодок вкрив невеликі озерця, калюжі. Морозець приємно пощипує щоки. Лець – лець риплять сніжинки під ногами. Легко дихається цього чудового ранку. (В. Пархоменко.)

в) Ольга, Грицько й Михась спішать до близького лісу. Легенький вітерець лине полями. Ось вони вже в лісі. Скрізь багато жовтого листя. А скільки вже того золота на деревах! На пеньку сидить білка, на гілці друга. У них у лапах маленькі горішки.

9. Словникові диктанти

- *Молотьба, день, вересень, учитель, гусінь, батько, жолудь, Луцьк, магістраль, тінь, коваль, сталь, сіль, півень, дідусь, радість, кінь, олень, Василь, просьба.*

- *Сидять, малюють, пишуть, сядь, стань, лізь, думають, пояснюють, схвалюють, плавають, радіють, ліплять.*

- *Горобець, папірець, молодець, палець, місяць, українець, Гриць, мисливець, вірець, заєць, олівець, хлопець.*

- *Запорозький, київський, празький, близенько, малюсінський, старенький, козацький, польський, французький, зимонька, черешенька, квітонька.*

- *Бульйон, мільйон, монпансьє, ательє, батальйон, конференсьє.*

- *Льон, сьомий, сьогодні, Ляня, льотчик, деньок, пеньок, дзьоб, кольоровий, вечірнього, синього, раннього, домашнього.*

10. Спиши без помилок. Підкресли слова, в яких були помилки. Скажи, яке правило треба знати, щоб писати без помилок

а) Починався чудовий літний ден. Переливалис всіма барвами райдуги крапельки роси. Співалі птахи. Гудів джміл. (І. Прокопенко.)

б) День святої Мокрини

Першого серпня святкувався ден святої Мокрини. Існує приповідка, що свята мокрина осін приносить. Колис господарі в цей ден примічали погоду. Яка погода на Мокрини, така буде й осін. Якщо в цей ден йшов дощ, то селяни чекали мокрої дощової осени. А якщо було сухо й світило сонце, то це був знак теплої й сухої погоди восени. (О. Воропай.)

11. Подані іменники запиши в однині

Мазі - ..., жолуді - ..., хлопці - ..., тіні - ..., печалі - ..., вихователі - ..., олені - ..., магістралі - ..., ковалі - ..., коні -

12. Вільний диктант

а) Ківі – це невеликий птах із довгим дзьобом. Він мешканець острова Нова Зеландія.

б) Вихухоль – напівводяний звірок. Він риє нірки з виходом у воду. Вихухоль може швидко пересуватись по дну водойми. Живиться черв'яками, личинками, дрібними рибками. (З кн. «Цікава зоологія»)

13. Творчий диктант

Допиши прислів'я. Підкресли букви, які вказують на м'якість приголосного на письмі

а) Щоб жити й веселитись, треба Кожний покупець свій товар Рідна матір однією рукою б'є, а другою З добрим дружись, а лихих Ластівки низько літають – дощ Добре говорить, а зле Ще не встав, а вже їсти ...

б) Лінивий так робить, як мокре ледачий два рази робить, а скупий два рази Де господар добре робить, там і поле добре Любиш їздити, люби й саночки Хто честі не має, тому й сто ковалів її не (Прислів'я.)

14. Диктант «Перевіряю себе»

Карпатська ніч

Гарна карпатська ніч. Казкова. Бо тільки в казках бувають такі осяйні ночі, коли он у куточку видно навіть маленького павучка, що задрімав на сплетеній павутині, утомившись від цілоденної ткацької роботи. Такої ночі мусять ставатись дива. Зачарована ніч. Ніч засвітила всі свої вогні, як на пречисте свято. (За Я. Гояном.)

15. Диктанти з обґрунтуванням

а) Кульбабка й курчатка

Курчатка знайшли у саду біленьку кульку. Вона їм дуже сподобалась. Кожне хотіло погратись кулькою. Галасували курчатка, сперечалися. Але тут війнув вітерець – і кулька розлетілася на дрібні пушинки. Лишилася гола стеблинка й навколо неї – здивовані курчатка з розкритими дзьобиками. (З журналу «Барвінок».)

б) Весна – неначе карусель, на каруселі білі коні. Гірське село, в садах морель, і місяць, мов тюльпан червоний. (Б.-І. Антонич.)

16. Диктант – гра

Плескати в долоні, почувши слова, де м'якість приголосного позначає м'який знак. З пам'яті записати п'ять таких слів

а) Горобець, голуб, лялька, півень, ведмідь, рись, вуж, кінь, гадюка, сорочка, жеребець, верблюд, якір, свято, дельфін, карась, дощ, лебідь, журавель, снігур.

б) *Стежка, яблунька, брунька, мазь, тонкий, кузня, щастя, донька, тьмяний, піч, радість, різьбяр, кулька, кінчик, мільярд, кінця, вісь, гедзь, пальці, п'ять, кров, журналіст, бюст, вільний, дзьоб, тьохкати, повнісінький.*

17. Диктант – тест

Вибери й запиши правильну відповідь

М'який знак уживається в українській мові:

а) *на позначення м'яких приголосних Д, Т, З, С, Ц, Л, Н, («Де ти з'їси ці лини?»), ДЗ;*

б) *на позначення м'яких приголосних у середині складу перед О;*

в) *після Б, П, В, М, Ф, Ж, Ш, Ч, Щ.*

18. Гра «Аукціон»

За одну хвилину назвати якомога більше власних назв, які пишуться з м'яким знаком.

19. Контрольні диктанти

а) *Як синичка будить мене*

Щойно посвітлішає за вікном, прилітає маленька жовтогруда пташка. То – синичка. Шапочка в неї чорно – оксамитова, щічки біляві. На зеленкуватих крильцях кожна пір'їнка ніби пензликом намальована. Синичка стукає гострим дзьобиком у заплакану шибку. Заглядає агатовим оченятком у кімнату.

(В. Сухомлинський)

б) *Багато в Україні великих і красивих міст. Кожне з них має свою давню назву. Одні міста називались на честь їхніх засновників, народних героїв.*

Так, Львів заснував князь Данило Галицький. І назвав його ім'ям свого сина – Лева. («Сходинки»)

в) *Пожежа в лісі*

Дід пішов полювати до озера. Ліс стояв сухий. Але раптом з півдня потягнуло димом. Піднявся вітер. Дим густішав. Стало важко дихати.

Дід зрозумів, що почалася лісова пожежа. Вогонь ішов на нього. Вітер перетворився на буревій. Дід біг по камінню, падав, а позаду було чути, як тріщить вогонь.

У цей час з-під ніг діда вискочив заєць. Дід зрадив, бо знав, що тварини краще за людину чують, звідки йде вогонь. Вони завжди врятовуються. Дід побіг за зайцем. І той вивів його з вогню. Вони вибігли з лісу і вдвох упали від втоми.

Так заєць допоміг діду врятуватися. (За К. Паустовським.)

VI. КОЛИ М'ЯКИЙ ЗНАК НЕ ПИШЕМО

- Ганнусю, розкажи, будь ласка, коли не треба писати м'який знак, - попросив Елзїк.
- М'який знак не пишемо після 13 букв: Б, П, В, М, Ф, Ж, Ч, Ш, Щ, Г, Ґ, К, Х, які позначають завжди тверді приголосні звуки і можуть тільки трішечки пом'якшуватися перед І, наприклад: *дріб, степ, кров, дрібний, насипний, ріжте, реєбі, сонячний, певний*, - почала пояснювати Ганнуса.
- М'який знак не пишемо:
 - після букви **Р**, що стоїть у кінці складу або в кінці слова (крім слова *Горький*): *Харків, Кобзар, лікар, гіркий, вірний*;
 - у сполученнях букв **НЖ, НШ, НЧ, НЩ**: *інжир, тонший, менший, вінчик, погонщик*;
 - після **Н** перед суфіксами **-СЬК-, -СТВ(О)**: *селянство – селянський*;
 - між подвоєними м'якими приголосними: *лль, гілля, знання, насіння*;
 - після м'яких приголосних перед м'якими: *щастя, радість, пісня, літнє*;
 - у сполученнях **ЛЦ, ЛЧ**, що походять із **ЛК**: *тарілка – на тарілці, Наталка – Наталчин – Наталці*;
 - після **Ц** в кінці іншомовних слів: *палац, абзац, матрац*;
 - у словах: *різкий – різкість, в'язкий – в'язкість, боязкий, плоский, дерзкий, баский, ковзкий*.
- У складних випадках щодо вживання м'якого знака треба звертатися до книги, яка все знає, - до орфографічного словника, - зауважив гномик Мудрунчик.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Письмо з пам'яті (з граматичним завданням)

<i>а) Тиха річка невеличка
народилась із струмка.
Поміж травами, як стрічка,
В нашій краї протіка. (Н. Приходько.)</i> | <i>б) У студеній високості
Народилися сніжинки,
і летять на землю в гості
діамантові пушинки. (П. Воронько)</i> |
|--|---|

2. Словникові диктанти

- а) Лікар, воротар, звір, ключ, м'яч, календар, дріб, степ, дощ, Харків, туш, піч, кінчик, інженер, сторож, товариш.*
- б) Плащ, ківш, кобзар, ніч, річ, ніж, кров, аптекар, голуб, розкіш, секретар, буц, палац, шприц, кварц, абзац.*

3. Деформований текст. Визнач, скільки речень у тексті. Спиши, правильно позначаючи початок і кінець речення

Денис подався до садка яблука він розклав у сторожці на полиці, а молоко налив у миску й поставив на кришку вулика це він частував куницю Денис її усю зиму підгодовував зате миші десятою дорогою обминали хату садівника.

(За А. Морозовим.)

4. Запиши речення в правильному порядку так, щоб вийшов текст.
Добери та запиши заголовок.

*а) Птах зупинився біля дівчинки, ніби благав про допомогу.
У лелеки було перебите крило.
Марійка збирала лікарські рослини.
Це трапилося влітку.
Птах ішов прямо на неї.
Раптом вона побачила лелеку.
Марійка зрозуміла: лелека просить допомоги.*

*б) Там було дуже глибоко.
Хлопчину враз із головою поглинула вода.
Поруч бігало двоє маленьких хлопчиків.
У неділю діти гралися в м'яча біля води.
Він швидко схопив малюка за комір і витягнув із води на берег.
Раптом один із хлопчиків упав у воду.
Першим це побачив Максим Титар і кинувся за потопуючим у воду.*

5. Зі слів кожного рядка склади й запиши речення

- Особливий, це, був, кущ
- Занесло, на, насіння, лісову, вітром, галявину
- Ніжним, кущ, шишини, і, щороку, ряснів, рожевими, розрісся, квітами
- Це, кущ, був, наш
- Приходили, ми, сюди, часто

6. Гра «Хто найкращий знавець правила?»

За три хвилини записати якомога більше слів, у яких не пишеться м'який знак:

- після 13 букв – Б, П, В, М, Ф, Ж, Ч, Ш, Щ, Г, І, К, Х – які позначають завжди тверді приголосні звуки і можуть тільки трішечки пом'якшуватися перед І;
- після букви Р, що стоїть в кінці складу або в кінці слова (крім слова Горький);
- у сполученнях букв **НЖ, НШ, НЧ, НЩ**;
- між подвоєними м'якими приголосними.

7. Попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні, коментовані диктанти

а) Вересень

Закінчується літо. Чисте світло – голубе небо. Починає опадати листя. У парках і на бульварах стелиться жовта доріжка. А листя все яскравіше рум'яниться. Тихі задумливі вересневі дні. Красиві оранжеві і золотисті березові гаї. Під ногами шурхотять килими листопаду.

Зарум'янилася красуня горобина. На південь відлітають птахи. (З журналу.)

б) *Ще й не світало, як батько збудив Сергійка. Хлопець швидко встав, одягся. Батько з сином пішли в поле.*

Небо на сході стало рожевим. Небосхил із кожною хвилиною світлів. Зорі згасали.

Десь з далекої ниви піднялася сіра грудочка й понеслася в височінь. Раптом вона спалахнула, ніби вогник серед блакиті. І в ту ж хвилину Сергійко почув дивну пісню. Немов над полем хто натягнув срібну струну. А вогняна пташка торкається до неї крильцями і розсипає над степом музику.

Сергійко затамував подих. (За В. Сухомлинським.)

в) Свято осені

Заграв чудовими барвами осінній ліс. Стоїть у багряному й золотому вбранні, сипле під ноги різноманітні листочки.

А як горять вогнища горобини! Не дарма з нею пов'язана народна прикмета: «У лісі багато горобини – буде дощова осінь».

У копицях клопочуться миші. З ними пов'язана цікава прикмета: «Миші в'ють гнізда зверху копиць – буде мокра й затяжна осінь».

Восени починаються холодні дощі і злі заморозки. В небі з'являються дикі гуси. Значить, зима не за горами. Адже «гуси летять – зиму на хвості тягнуть». (З журналу «Барвінок».)

8. Вільний диктант

а) *Весною і восени ми бачимо всюди пролітаючих птахів. Висота польоту різна. Частіше птахи летять високо, та іноді вітер вітер притискує мандрівників низько до землі. Летять вони вночі і вдень. Летять птахи малі і великі: від лебедя до крихітних корольків.*

У кінці літа відлітають зозулі, стрижі, іволги. Першими відлітають, останніми прилітають.

Видовище масових перельотів хвилює кожну людину. (За В. Песковим.)

б) *Петрик, собака й кошеня*

Маленький Петрик ішов стежкою в саду. Бачить, біжить назустріч чорна кудлата собака.

Петрик злякався, хотів тікати. Та раптом до його ніг притулилося маленьке кошеня. Воно втекло від собаки і просить у Петрика захисту.

Стоїть хлопчик, дивиться на кошеня. А воно підняло голову до нього і жалібно нявчить.

Петрикові стало соромно. Він узяв кошеня на руки і рішуче пішов собаці назустріч ... (За В. Сухомлинським.)

9. Контрольний диктант

а) *Пролісок*

Перший живий паросток землі! Перший провісник тепла й пісні! Ніжний, тендітний, немов дівча – підліток. Хтось із поетів назвав його несміливим. Ні! Він сміливий.

Він приваблює й збуджує світлі думи. Синьоокий пролісок стає на битву з березневими віхолами. І виходить переможцем! Він, тендітний і ніжний, віщує наступ теплих погожих днів. (За М. Сиротюком.)

б) Літній світанок

Кінчилася тепла літня ніч. Займається над лісом ранкова зоря.

Над лісовими галявинами ще стелиться туман. Уже прокинулися співучі птахи. Закувала зозуля. Скоро зійде тепле сонечко. Розтане туман над галявиною.

Ось повертається з нічного промислу зморений зайчик. Ганялася за ним лукава лисиця! Від усіх ворогів утік маленький зайчик. (За І. Соколовим – Микитовим.)

в) Такої лютої ожеледі дід Максим давно не бачив. Багато дерев від намерзлого на них голосьоду порозчухувало. З дахів бурулі звисали по самісінькі вікна. Тини стояли, немов кристалеві. А дороги були такі слизькі, ніби їх заклили склом. (В. Грінчак.)

VII. ПОДОВЖЕННЯ І ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

- Сьогодні, Елзіку, - сказала Ганнуса, - я розкажу тобі про **подовження і подвоєння** приголосних звуків. Історично склалося так, що в українській мові вимова таких давньоруських слів, як **ЗНАНІЄ, ЖИТІЄ, ПИСАНІЄ, СТАРАНІЄ** поступово змінилася на **ЗНАННЯ, ЖИТТЯ, ПИСАННЯ, СТАРАННЯ**. Відбулося це внаслідок поступового **уподібнення** голосного звука **і** спочатку до приголосного звука **й**, а потім до звука попереднього м'якого приголосного:

Сідає сонце. А проміння
Погладжує рілля масну.
Нехай посіяне насіння
Відчує ласку весняну. (В. Ткаченко.)

- Отже, українській мові властиві явища **подовження і подвоєння** приголосних звуків. Подовжені приголосні вимовляються трохи протяжніше, ніж звичайні, і на письмі позначаються двома однаковими буквами. Запам'ятай:

1. Приголосні звуки Д, Т, З, С, Ц, Л, Н, Ж, Ч, Ш (а я собі для легшого запам'ятовування знову придумала фразу «Де ти з'їси ці лини, чашу ж»?за І.П.Ющуком) у вимові подовжуються, а на письмі позначаються двома буквами, якщо вони стоять після голосних перед Я, Ю, Є, Ї (тобто між двома голосними):

суддя, взуття, галуззя, колосся, міццю, Запоріжжя, обличчя. Якщо приголосний стоїть не між двома голосними, то подовження не відбувається (життя - щастя, знання – знань, Поділля – подільський, обличчя – облич, століття – століть, звершення - звершень).

2. Подвоєння приголосних виникає при збігу однакових приголосних, коли одна значуща частина слова закінчується, а друга значуща частина слова починається тим самим приголосним звуком: сонний (сон+н+ий), оббігти (об+бігти), годинник (годин+ник), піввідра (пів+відра), юннат (юний+натураліст).

3. Слова з подовженими приголосними мають подвійний перенос: життя, жит-тя; знан-ня, зна-ння, суд-дя, су-ддя.

4. Слова з подвоєними приголосними треба переносити з рядка в рядок, не розриваючи частини слова: від-діл, ран-ня, юн-на-ти, ден-на, роз-збро-єний.

- Взагалі українська мова намагається уникнути немилозвучного збігу кількох приголосних. Якщо в слові є підряд два приголосні звуки, то третього приголосного поруч бути не може, там він зайвий: щастя, скатертю, вістю, доблестю. Ти вже знаєш, Елзіку, що наша українська мова за мелодійністю після італійської друга у світі!

Давай закріплювати наші знання на практиці.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Письмо з пам'яті

- Прислухайся до вимови звуків, позначених виділеними буквами. Які це звуки – тверді чи м'які? Обґрунтуй свою думку

*а) Півню так і не вдалося
множе^нню навчитись:
зерна множи^в на колосся,
бачить – купа жит^а!*

(Л. Савчук)

*б) Минулося старе кобзарювання,
але нема без піс^ні існування.
Сліпці із нею зрячими були,
без неї зрячі – темнота остан^ння.*

(Д. Павличко)

2. Коментоване списування

а) Корабель продовжував своє плавання під водою на глибині 40 метрів. Це був батискаф – підводний науковий апарат. Потужні прожектори освітлюють шлях, а довгі механічні «руки» збирають з морського дна каміння, морську траву.

Ця трава є дуже корисним продуктом харчування. У ній багато вітамінів. Люди, що живуть на узбережжях, морську траву використовують для їжі. (З енциклопедії.)

б) Гіллясті дерева тужно схилились в німій задумі. Земля сивіє памороззю. Зустрічний вітер боляче щипає обличчя. Зима. (За Я. Башем.)

3. Словниковий диктант

а) *Лле, дозвілля, сухожилля, Ілля, провалля, Забайкалля, підпілля, рілля, вугілля, бадилля, зілля, гілля, дозвілля.*

б) *Перенісся, зітхання, цвітіння, лікування, зцілення, гарбузиння, купання, враження, гудіння, картоплиння, пояснення, шарудіння, насіння, завдання.*

в) *Колосся, плаття, піднебесся, обличчя, суддя, коріння, знання, життя, стаття, волосся, приладдя, насіння, сумління, памороззю, Лівобережжя.*

г) *Залужжя, сміття, вчення, знаряддя, щебетання, завзяття, доручення, багаття, читання, питання, малювання, миття, взуття, каяття, гудіння.*

Г) *Стаття, уміння, клоччя, вітання, віття, оповідання, змагання, груддя, страхіття, верховіття, шиття, лиття, заняття, учення, безладдя.*

4. Попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні, коментовані диктанти

а) *Піч – це оберіг родинного єднання.*

За своїм призначенням піч виконувала багато функцій.

Одна з найвагоміших – це збереження домашнього вогнища, яке за древніми віруваннями вважалося основним оберегом дому від злих сил. До печі примовляли, як до живої, під час випікання обрядових страв та печива. Майже ритуального значення набирав сам процес випікання хліба, який був пов'язаний із рядом вірувань: не можна було доторкатися до хлібного тіста під час його підкисання, бо хліб не наросте в печі. Не можна було входити або виходити з хати під час всадження хліба в піч, бо хліб не спечеться добре: з хати вийде пічний дух. (За О. Смоляк.)

б) *1. Небо сміялося своєю чистою, глибокою блакиттю. (І. Франко.)*

2. Світлою радістю повниться серце моє. (П. Дорошко.) 3. Життя – це рух. (Л. Дмитерко.) 4. Тільки праця дає відчуття повноти й справжнього життя. (Ю. Мушкетик.) 5. Розлилися гони пишними житами, забуяли повинню пишиць. (П. Воронько.) 6. Навчання – це насамперед праця, щоденне добування знань. (І. Цюпа.) 7. Встала весна, чорну землю сонну розбудила. (Т. Шевченко.) 8. Хмари білопінні задумано пливуть у золоті висот. (В. Сосюра.) 9. Мамина посмішка віддзеркалилася на личках дітей. (В. Собко.) 10. Зоря у срібному інеї перлинно грає. (В. Сосюра.)

в) *Користь від лісу*

Ліс уміє вітер і воду скоряти. Налетить вітер на узлісся. Та не може пробитися в ліс крізь гілля дерев. Проміння сонця не доходить до землі через густе віття. Вода від талого снігу не висихає. Вона іде до коріння дерев і куців. Затишно пташечкам у лісі. Чути їх веселе щебетання.

г) *Зійшло сонце. Вітерець прогнав з неба останню хмаринку. З полів долинуло ледь чутне гуркотіння. У небесній синяві з'явився літак. Він окреслив широке коло над кручею, похитав крилами і полинув на заріччя. (За Л. Ляшенком.)*

г)Лелека

Одного разу на березі мілкого озера куняв над вудками старий рибалка. На узбіччі дороги опустився лелека. Рибалка дрімає, а лелека бродить по мілководдю. Та ненароком дідову наживу й проковтнув. Злякався, змахнув крилами, а за ним дідова ліска з кілочком тягнеться. Лелека летів низько й кілком зачепився за гілля дерева. Люди побачили, зняли птаха з дерева, витягли крючок і рану перев'язали. (Є. Гуцало.)

5. Запиши, вставляючи замість крапок пропущені букви

Восени зати...я в лісі. Чути тільки шаруді...я листя. Біг узлі...ям олень. Аж чує раптом:

- Олешку, Олешку, - колише гі...ям і шелестить листям струнке деревце, покуштуй червоної горобини.

Зупинився олень, покуштував ягід.

- Гарна ти на вигляд, горобино, але гірка. (За Б.Вовком.)

6. Творче завдання

а) Утвори від дієслова іменник за зразком: жити - життя

Мислити, змагатися, горіти, читати, малювати, ствердіти, зобов'язатися, солити, зберігати, змагатися, взутися, щебетати, судити, народити, навчатися, питати, шити.

б) Закінчи слово (з подовженими приголосними)

Жи..., ли..., ми..., ши..., бага..., заня..., поло..., поши..., гі..., зі..., рі..., прова..., безси..., дозві..., вугі..., бади..., вмі..., дої..., зна..., вбра..., ката..., писа..., ході..., корі..., копа..., чита..., шука... .

7. Вибірковий диктант. Випиши слова з подвоєними буквами

1. Коріння дуб розкинув вузлувате, спокійним віттям захищає дім. 2. На села, ниви і міста веселе сонце лє проміння. 3. Сьогодні гості з Закарпаття на Закавказзя прибули. 4. Вечір був чарівний, зоряний, пісенний. 5. Любо лилися в туманному хорі пісні голосні. 6. Рання пташка росу п'є, а пізня слізки лє. 7. Сухе бадилля ворушилось під вітерцем біля дороги. 8. Осіннє листя золотаве на стежку падає з гілля. 9. Дзвеніла блакить безліччю дзвіночків. 10. Нас не роз'єднати рокам і століттям, ми зрослись корінням, ми сплелися віттям.

Виконай фонетичний аналіз слова з подвоєними буквами за власним вибором.

8. Склади невеличкий текст, використовуючи одну з поданих тем

а)Нанесла, намела снігу білого зима. (Г. Бойко.)

б) Ходить осінь по долині та збирає спілі дині. (Д. Мегелик.)

Підкресли подвоєні букви

9. Творчий диктант. Закінчи прислів'я, вставляючи потрібне слово

1) Учення – світ, а ...(невчення) - тьма. 2) Маленька праця краща за велике ...(безділля). 3) Яке насіння, таке й ... (коріння). 4) Світло землі – сонце, світло людини - ... (обличчя). 5) Книги – ключ до ... (знання).

Запиши власне прислів'я, в якому є слово з подвоєними буквами

10. Спиши, поділяючи слова для переносу

Дозвілля, коріння, павутиння, багаття, рілля, беззвучний, зілля, затишишя, курликання, піднебесся, клоччя, почуття, сонний, піддубень, обличчя, лікування.

11. Прочитай слова лівого та правого стовпчиків. Поєднай їх за смислом і запиши. Підкресли букви, що позначають подовжені м'які приголосні звуки

<i>а) Ялинкове</i>	<i>верховіття</i>	<i>б) кріпке</i>	<i>обличчя</i>	<i>в) велике</i>	<i>зілля</i>
<i>приємне</i>	<i>обличчя</i>	<i>соняшникове</i>	<i>коріння</i>	<i>сухе</i>	<i>виховання</i>
<i>поголене</i>	<i>враження</i>	<i>жіноче</i>	<i>насіння</i>	<i>шкільне</i>	<i>прохання</i>

12. Гра «Зайве слово»

а) Їдальня, затишишя, суцвіття; б) суддя, гостя, радість; в) Закарпаття, Полісся, Слобожанщина; г) Ілля, Уляна, спросоння; ґ) Карпати, Прикарпаття, Закарпаття.

13. Гра «Аукціон»

а) За хвилину назвати якомога більше слів із подвоєнням приголосних (беззахисна);

б) За хвилину назвати якомога більше слів із подовженням приголосних (рілля).

14. Спиши, виправляючи помилки (із граматичним завданням)

У розпалі садіння дирев. У цій корисній справі діти не поступаються дорослим. Обережно, щоб не пошкодити коріня, викопують і переносять саджанці на нові місця. Нависні деревце почне рости людям на радість і користь.

Кожний, хто посадив і виростив деревце, поставив собі за життя чудовий зелений пам'ятник на віки. (За Л. Толстим.)

15. Диктант – гра

Плескати в долоні, почувши слова з подовженими звуками:

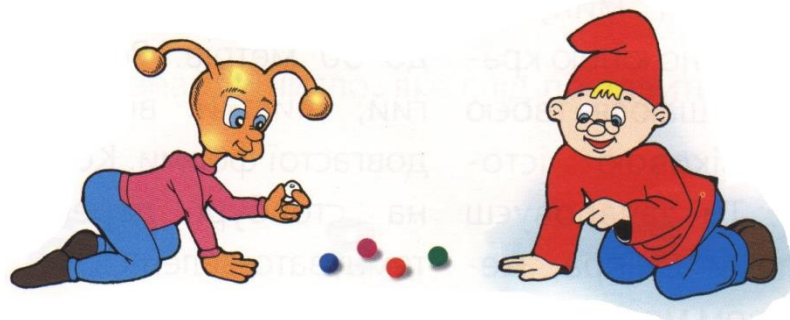
Узбережжя, роздоріжжя, диня, Ілля, скриня, можливості, покликання, варення, тесля, листя, весілля, радіомовлення, підвіконня, піддашшя, долоня, проміння, вміння, заготівля, багаття, зимівля, латаття, нашість, жменя, знання, друкарня, цвітіння, гарбузиння, вітальня, квасоля, зілля, ночівля, бадилля.

16. Контрольний диктант

а) У тінистому вільшанику, у вінку крилато – ажурної папороті яскраво – жовтим букетом пишається болотяне верболіззя.

Пишні левади пропахли медовим ароматом. Барвляться на них у веселому танці білі, салатові й голубенькі метелики. З досвітку й до смеркання заклопотано гудуть огрядні джмелі й трудівниці – бджоли. Кому не хочеться поласувати духмяним медом з розмаїтого левадного травопілля! (За М. Ясенком.)

б) Як хороше мандрувати літом Україною! Як приємно проїхати її шляхами! Сонячне безмежся манить і кличе тебе. Легкі тепловії лоскочуть обличчя. Квіти кивають тобі з обочин шляху, як старому знайомому. І перепели ніби запрошують до степових криниць: пити ходімо. (За І. Цюпою.)

VIII. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

- Сьогодні, Елзіку, ми будемо говорити про таке цікаве явище, як **спрощення** в групах приголосних звуків. Іноді при творенні або при змінюванні слів виникає важкий для вимови збіг трьох приголосних. А це не властиво українській мові. Слово не звучить без голосних звуків, бо саме вони надають йому милозвучності. Тоді, як правило, середній приголосний у вимові випадає. На письмі ця зміна позначається не завжди, наприклад: *радість* – *радісний*, *честь* – *чесний*, – пояснила Ганнуса.

- Ура, Ганнусю, я зрозумів! **Спрощення** приголосних звуків – це значить *уникнення зайвого приголосного* в слові для надання мові мелодійного звучання,- зрадів Елзік.

- Отже, можна зробити такий висновок, - вів далі гномик Мудрунчик:

1) при спрощенні з трьох приголосних звуків випадає важкий для вимови зайвий середній приголосний (правило «третій зайвий»): *тиск* – *тиснути*, *тріск* – *тріснути*, *проїзд* – *проїзний*, *захист* – *захисний*;

2) деякі групи приголосних, у яких відбувається спрощення:

- ЖДН - ЖН: *тиждень* – *тижня* – *тижневий*;
- ЗДН - ЗН: *під'їзд* – *під'їзний*;
- ЗКН – ЗН: *брязк* – *брязнути*;
- СТН – СН: *вість* – *вісник*;
- СТЛ – СЛ: *щастя* – *щасливий*;
- СКН – СН: *блиск* – *блиснути*.

3) не завжди мові вдається позбутися «третього зайвого». Винятки становлять:

а) слова *кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, зап'ястний, шістнадцять, шістдесят, шістсот*;

б) прикметники, утворені від іменників іншомовного походження на **СТ**: *контраст – контрастний, баласт – баластний, форпост – форпостний, компост – компостний, турист – туристський*.

- Інші правила спрощення ти опануєш пізніше, а тепер давай закріпимо наші знання, – запропонувала Ганнуса.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитай, спиши, поясни правило

1. Радісна (радість) праця – ознака творчості. 2. Треба битися тут і стояти, як належить чесним (честь) людям. (Ю. Яновський.) 3. Притихлі явори стоять безшелесно (шелест). (Л. Костенко.) 4. Де вони проходили, ніщо не брязнуло (брязк), не тріснуло (тріск), не хруснуло (хрускіт). (О. Гончар.) 5. Гігантські (гігант) тіні таємничо затиснулись в ущелині. (О. Гончар.)

2. Заміни подані слова спорідненими спільнокореновими за зразком:

Честь – чесний, звістка - ..., проїзд - ..., область - ..., злість - ..., свистіти - ..., місце - ..., користь - ..., захист -

3. Словниковий диктант

Пізній вечір, усна відповідь, знайома місцевість, доблесний вчинок, радісна зустріч, щаслива людина, чесна праця, добре серце, шістнадцята година.

4. Спиши, вставляючи, де треба, пропущені букви

Піз...ний час, учас...ники походу, проїз...ний квиток, чес...на боротьба, щас...ливий день, віс...ник бурі, облас...не місто, доблес...ний воїн.

5. Коментоване письмо

Школярі радісно зустрічають свято птахів. Яскраво світить сонце. Заєць шукає собі захисний куточок для відпочинку. Чесна праця народжує героїв. Хліб на рушнику – це символ радісної зустрічі.

6. Від іменників, що в дужках, утвори прикметники. Запиши словосполучення, підкресли орфограми

(Радість) діти -, (щастя) людина -, (честь) товариша -, (совість)хлопець -, (місце) житель -, (чудеса) вбрання -

7. Деформований текст. Визнач, скільки речень у тексті. Спиши, правильно позначаючи початок і кінець речення

Тихо навколо в лісі тільки поскрипує веселий морозець у стовбурах сосен, ялинок і дубів лісові тварини не бояться снігу і морозу не бояться шукають собі їжу. (О. Копиленко.)

8. Визнач і покажи, як утворилися прикметники. Підкресли групи приголосних, що спростилися

а) Виїзний – виїзд, якісний – якість, захисний – захист, корисний – користь, доблесний – доблесть, жалісливий – жалість.

б) Ненависний – ненависть, проїзний – проїзд, радісний – радість, щасливий – щастя, обласний – область, злісний – злість, чесний – честь.

9. Попереджувальний (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий) диктант (з граматичним завданням)

Гніздо ластівок було над самими дверми нашого туристського будиночка. Погода стояла тепла й сонячна. Ці два тижні з вами пролетіли як один день. Ні птиця не пролітає, ні звір не шелесне. Швидкісний поїзд миттєво доніс нас до Києва. Данилко міцно стиснув руки. Місцевий житель показав нам дорогу до станції. Мед – дуже корисний продукт. Чудесне вбрання має ліс восени!

ІХ. УЖИВАННЯ АПОСТРОФА

- Ганнусю, я вже знаю, що в кінці речення ставиться, наприклад, крапка, при перелічуванні слова пишуться через кому, але в деяких словах кома пишеться в середині слова зверху. Для чого це? – запитав Елзік у Ганнусі.

- Це, Елзіку, не просто кома, це – **апостроф**. Апостроф – це знак, який показує на письмі, що приголосний звук не зливається з голосним, наприклад: **п'є** і **пє**. Значення слова **п'є** ([П'ЙЕ]) тобі зрозуміле, а от слова **пє** не існує. Це нам ясно завдяки апострофу. Апостроф ставиться лише перед буквами **Я, Ю, Є, Ї**. Він указує, що ці букви позначають два звуки [ЙА], [ЙУ], [ЙЕ], [ЙІ], а попередній приголосний вимовляється твердо. Порівняй: в'яз ([в'яз]) – свято ([с'в'ато]), **в'яз** – вимовляємо твердо, **свято** – вимовляємо м'яко, зливо.

- Запам'ятати правила, Елзіку, дуже легко, - пояснював далі гномик Мудрунчик...

1. Апостроф ставиться перед **Я, Ю, Є, Ї** після приголосних (губних) **М, В, П, Б, Ф** (**МАВПА БУФ** за І.П.Ющуком), якщо вони стоять:

а) на початку кореня слова: **в'язка, зв'язати, в'юн, зв'юнитися;**

б) після голосного: **здоров'я, риб'ячий, солов'ї;**

в) після **Р**: **черв'як, арф'яр сурм'яний.**

В інших випадках після губних приголосних **Б, П, В, М, Ф** апостроф не ставиться: **свято, цвях, т'мянний, мавпячий, морквяний.**

2. Апостроф ставиться перед Я, Ю, Є, Ї після Р, якщо далі у вимові чується звук [Й]: бур'ян - [БУРІАН], сузір'я - [СУЗІРІА], кар'єр - [КАРІЕР], матір'ю - [МАТІРІУ], **але:** [бур'ак] - буряк, [зор'а] - зоря, [гар'ачий] – гарячий.

3. Апостроф ставиться перед Я, Ю, Є, Ї після префіксів, які закінчуються на приголосний: *роз'єднати, від'їзд, з'являтися*.

- Правопис слів, у яких апостроф **не пишеться**, треба запам'ятати: **свято, Святослав, цвях, дзвякнути, морквяний, тьмянний, мавпячий**. Зробити це просто, - продовжувала Ганнуся, – пригадай, що українська мова уникає збігу трьох приголосних – правило **спрощення**.

У слові свято ([с'в'ато]) підряд стоїть лише два приголосних звуки. Якщо ми поставимо апостроф, то буква Я буде позначати [ЙА], тоді у слові св'ято **потрібно вимовити підряд три(!) приголосних звуки** [св'ято], що неможливо, бо в цьому слові третій приголосний **зайвий**, він ускладнює вимову, і слово стає немилозвучним. Переходимо до практичної роботи.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Письмо з пам'яті

а) *Осіннє сонце щедро осяває
сузір'я ягід на гіллі гнучкім,
і святково пригощає
гостей крилатих врожасм своїм.*
(В. Ткаченко.)

в) *Стала смерека, як мати,
над подвір'ям старим,
там, де пахоці м'яти
Куряться, наче дим.*
(Д. Павличко.)

б) *Пахне прив'яленим цвітом –
з гаю, з городу, з двора.
Ми попрощалися з літом,
Ось і до школи пора.*
(М. Сингаївський.)

г) *Через поле і долину
В'ється стежечка в'юнка.
Йде у лісі по малину
Гарна дівчинка, метка.*
(Л. Савчук.)

Виконати фонетичний аналіз слова з апострофом.

2. Зістав вимову й написання поданих парами слів. На що вказує апостроф?

Від'їхав – відійшов; з'явитися – зяблик; об'явити – бязь; під'яремний – подяка; під'язичний – будяк.

3. Словниковий диктант

- М'яч, міжгір'я, матір'ю, надвечір'я, в'яз, пір'я, подвір'я, узгір'я, в'юн, б'ють, п'ять, солов'ї, пам'ять, риб'ячий, черв'як, п'ятниця, рум'яний.

- З'явитися, з'їсти, об'єднаний, під'їзд, кам'яний, солом'яний, жираф'ячий, хлоп'я, любов'ю, дерев'яний, бур'ян, з'юрмитися, зм'якшити, в'їзд, роз'ївся, В'єтнам, Валер'ян, бар'єр, об'явити, кип'ятильник, в'яз.

- Без'язикий, довір'я, в'їжджати, з'єднати, сузір'я, ім'я, с'імя, тім'я, верб'я, зв'язати, зів'ялити, Примор'я, голуб'ятник, риб'ячий, з'ясувати.
- В'ячеслав, Лук'ян, Григор'єв, Мар'янівка, ластів'ята, кам'яний, солом'яний, полум'я, здоров'я, дев'ять, пов'язка, верхів'я, реп'ях.
- П'ятка, прислів'я, хом'ячок, Дем'ян, бур'яни, п'ятірка, пам'ятник, в'ють, п'явка, пом'ятий, м'ясо, розіб'єш, Мар'яна, від їхати, кров'ю.
- Комп'ютер, реп'ях, Прип'ять, п'ятдесят, кав'ярня, львів'янин, в'язка, в'ючити, коров'ячий, вим'я, м'язи, м'ята, м'якушка, солом'яний, плем'я, прем'єра, безхліб'я, дріб'язок, кулеб'яка, об'єм, об'єкт, об'єктив.
- Від їхати, з'їсти, з'ясувати, об'єднати, без'ядерний, возз'єднання, розв'язати, роз'яснити, роз'ятрити, з'їзд, без'язикий, з'явитися, під'юджувати.

4. Попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні, коментовані диктанти

а) Папороть – трав'яниста рослина. Папороть ніколи не цвіте. Проте, за народними повір'ями, в ніч на Івана Купала на коротку мить з'являється вогненна квітка. Хто знайде цю квітку, той відшукає всі скарби.

б) Верба здавна користувалася у народі глибокою шаную. Напередодні Пасхи у вербну неділю вербу святити в церкві, а потім нею обов'язково легенько хльоскали членів родини, худобу, щоб уберегти від хвороб і лиха. За народним повір'ям верба оберігає домівку від блискавки. Народ споконвіку шанує це повір'я.
(В. Скуратівський.)

в) Об'їхав я багато країв. Тепер у місті живу. Та враз я згадав хлоп'ячі забави на батьковому подвір'ї. Почув трав'яний дух лук, де в'ється моя Рось. Задзвеніли мені солов'ї, кропив'янки, очеретянки, заворкотіли голуб'ята. Запахли в рідному саду ряст, рум'янок, п'ятиперстень. І м'ята. Холодна, кучерява. Все дужче пахне м'ята. Ледве заходжу, було, хлоп'ям до саду, відчуваю, як вільно дихати.

А там ластівка озветься, защебече, ніби щось промовляє. А із сусіднього саду вітається дід Лук'ян. Я хочу додому. У батьків сад.

(За Д. Чередниченком.)

5. Вибірковий диктант

а) Із загадок випиши слова з апострофом

- Б'ється, стука молоток, поправляє нам садок. (Дятел)
- Маю жовтий вусок, золотий колосок, буде з мене мука й паляниця м'яка. (Пшениця)
- Червоний колір, кисло – солодкий смак, кам'яне серце, чому то так? (Вишня)
- Хто комах з кори знімає, про здоров'я лісу дбає? (Дятел)
- Біле, та не цукор, м'яке, а не вата, без ніг, а йде. (Сніг)
- Довго нема мене – все в'яне, а як прийду – знов оживає. (Дош)
- Без крил по небу літає, ніхто її не б'є, а вона плаче. (Хмара)

- *Впаде з неба – не розіб'ється, впаде у воду – розпливеться. (Сніг)*
- *Не кінь, не віл, а прив'язаний. (Гарбуз)*
- *Чорненькі намистинки на кущах висять. Дівчатка й хлоп'ятка зривають їх підряд. (Смородина)*
- *Хвіст крючком, ніс п'ятачком. (Свиня)*
- *Пір'я є, а не літає, ніг немає, а не здоженеш. (Риба)*

б) Кролики

У Дем'янка є вже дев'ять кроликів. Живуть вони в дерев'яних клітках. Кролі дають людям м'ясо і м'яке тепле хутро. Дем'янка зі своєю матір'ю дбайливо доглядають тварин. Їм допомагає маленька Мар'янка. Діти годують кроликів овочами та різним бур'яном.

6. Коментоване списування

1. *Хто в п'ятницю скаче, той в неділю плаче.* 2. *Трава п'є росу.* 3. *Була м'ята, та пом'ята.* 4. *У морі тому води багато, що її ніхто не п'є.* 5. *З вогню да в полум'я.* 6. *Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на годину пізніше.* 7. *У ніч найтемнішу про сонце пам'ятай.* 8. *Восени і буряк м'ясо.* 9. *У березні курка в калюжі нап'ється.* 10. *Був би сад, а солов'ї прилетять.* 11. *Дружба, як дзеркало: розіб'єш – не складеш.* 12. *Найвища честь – довір'я народу.* 13. *Найбільше багатство людини – здоров'я.* 14. *Птаха пізнають по пір'ю.* 15. *До пір'їни пір'їна – ось уже й перина.* 16. *Причепився, як реп'ях до кожуха.* 17. *Спить солов'їним сном.* 18. *Тому тяжко, хто зло пам'ятає.* 19. *На безриб'ї і рак риба.* 20. *Добре ім'я краще багатства. (Прислів'я та приказки)*

Підкресли букви, між якими стоїть апостроф

7. Від іменника утвори споріднений спільнокореневий прикметник

Хлопець - ..., риба - ..., олово - ..., солома - ..., камінь - ..., дерево -

8. Склади речення із словосполученнями

Гратися з м'ячем, на п'ятому поверсі, іграшка для Мар'янки, зустрівся з матір'ю, п'ють чай, дружні хлоп'ята, співають солов'ї, за кам'яним будинком, на шкільному подвір'ї, з гусячого пір'я.

9. Запиши подані слова з апострофом за алфавітом, поділи їх для переносу

Прислів'я, в'ялий, пам'ятник, хом'як, кропив'яний, бур'ян, м'ясорубка, хлоп'ята, кип'ятильник, усухом'ятку, верхів'я, узгір'я.

Поясни написання слів з апострофом. Підкресли букви, між якими стоїть апостроф

10. Випиши з поданих слів слова з апострофом після префіксів. Познач префікси

Від'їхати, в'ялий, роз'яснити, кров'ю, роз'єднати, торф'яний, з'їздити, солов'їний, під'їзд, подвір'я, об'явити, п'яльця, під'їжджати, узгір'я.

11. Запиши словосполучення, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви. Поясни вживання апострофа

(З)явитися (на)обрії, освітлювати уз гір..., (під)їхати (до)будинку, (з)їхатися (на) свято, (з)єднати ріки, (від)їзд (на)полювання, (під)їхати (до)школи, (з)їхати (з) гірки, (з)ясувати завдання, зупинитися на (роз)їзді.

12. Спиши, ставляючи, де треба, на місці крапок апостроф. Поясни його вживання чи відсутність

1. М...яко стеле, та твердо спати. 2. Шука хитра, та не з...їсть. 3. Бур...як не дурак: на дорозі не росте. 4. На безриб...ї і рак риба. 5. Іноді б...ють Хому за Яремину вину. 6. Знає кіт, чиє сало з...їв. 7. У всякому подвір...ї свої повір...я. 8. Л...якана сорока й куца боїться.

13. Прочитай, виправ помилки, спиши без помилок

1. Як потрудишся та погнешся, то чогось добєшся. 2. Як ніг не зібьєш, то й шл'яку не пройдеши. 3. Як гльяне – трава вьяне. 4. На сім днів дев'ять св'ят. 5. І левеня ласе до м'яса. 6. Люди не пють солоної води. 7. Морські хвилі, з великою силою, бють об високі кам'яні береги. 8. Учні вивчили вірш напам'ять. 9. Хлоп'ята граються м'ячем на подвір'ї. 10. Треба берегти своє здоров'я.

Яке правило треба знати, щоб писати правильно?

14. Яке слово «заблукало»?

Бар'єр, верхів'я, вив'язати, в'юн, в'яз, голуб'ячий, морквяний, моряк.

15. Деформований текст. Визнач, скільки речень у тексті. Спиши, вставляючи пропущені букви, правильно позначаючи початок і кінець речення

Бабине літо

Настала осінь на деревах пожовтіло листя у прозорому павутинні в'ється павутиння бабиного літа. Мабуть, воно разом із птахами хотіло відлетіти до вирію та не могло, зачепилося чи за бур'янину, чи за гілляку
Виконай фонетичний аналіз виділеного слова

16. Гра «Аукціон». За одну хвилину назвати якомога більше слів:

- а) з апострофом у корені;
- б) з апострофом після префіксів;
- в) без апострофа.

17. Контрольний диктант

а) Українська вишивка багата різними орнаментами. Їх народні назви стверджують, що в орнаменті зображені конкретні рослини, тварини, предмети побуту. Найпопулярнішими є: хміль, реп'яхи, вишеньки, в'юнок, гребінці, зозульки, хвильки. (Д. Чугай.)

б) Лелеки

Скільки я пам'ятаю, на старезному в'язі жили лелеки. По них я навчився зустрічати весну і проводити літо. З'являться у своєму гнізді лелеки – і

швидко настануть чудові теплі дні. Відлетять лелеки – холодна зима не за горами.

У нашій сім'ї дуже шанували лелек. (М. Стельмах.)
в) Невдале полювання

Подув легкий вітерець. Клуби туману заколивалися, південний схил очистився, і на ньому з'явилися гірські козли. Зголоднілий барс затремтів. Пазурі вп'ялися в кам'яні виступи, нервово заметляв кінчик хвоста. Козлів ніби вітром здуло. Вони зникли за закрутом скелі. (М. Зверєв.)

Х. Уживання великої букви

- Я помітив, що деякі слова пишуть з великої букви. Чому? – поцікавився Елзій.

- В українській мові прийнято писати з великої букви початок речення, наприклад:

Теплі слова зігрівають душу людини. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.

- А ще з великої букви ми пишемо власні назви, тобто імена, по батькові, прізвища людей, клички тварин, назви міст, сіл, селищ, країн, материків, планет, назви річок, озер, гір, океанів (географічні назви) тощо, - додала Ганнуся, - от, наприклад, твоє ім'я, Елзіку, ми напишемо з великої букви. А ще з великої літери напишемо: *Ганнуся (ім'я), Київ(назва міста), Уран (назва планети), Дніпро (назва річки), Пушок (кличка котика) тощо.* А загальні назви завжди пишуть з маленької букви, наприклад: *пташка, котик, людина, море, річка, корабель, планета.* Давай, Елзіку, потренуємося правильно вживати велику букву.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Спиши й запам'ятай:

а) Власні імена, по батькові, прізвища, псевдоніми людей.

Тарас Григорович Шевченко, Леся Українка, Євген Гуцало, Олександр Копиленко, Ліна Костенко, Всеволод Нестайко, Остап Вишня, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Роксолана, Олександр Олесь, Кирило Кожум'яка, Ніколо.

б) Клички тварин, назви дійових осіб у казках, байках.

Дід Мороз, Снігуронька, Попелюшка, Лісовик, корова Квітка, собака Дружок, кіт Рудик, півник Голосисте Горлечко, Круть, Верть, Правда, Кривда, кінь Буран, лялька Барбі; Лебідь, Щука, Рак (з байки).

в) Астрономічні назви та географічні назви держав, гір, рік, морів, озер, вулиць тощо.

Юпітер, Венера, Марс, Полярна зірка, Київська Русь, Велика Ведмедиця, Чумацький шлях, сузір'я Великого Пса, Київ, Шепетівка, Конотоп, Суми, Глухів, Кролевець, Підлипне, Сарнавіщина, Африка, Європа, Франція, Україна, Турція, Лондон, Карпати, Кримські гори, Світязь, Дунай, Дніпро, Десна, Малі Альпи, Київський проспект, Хрещатик, вулиця Успенсько-Троїцька, вулиця Клубна, вулиця Садова.

г) Назви пам'ятних історичних подій.

День Незалежності, День Конституції, Новий рік, День знань, Свято української мови, Міжнародний жіночий день, Різдво, Великдень, Трійця, Зелені свята, День шахтаря, Коліївщина, Полтавська битва.

г) Назви найвищих вітчизняних і міжнародних організацій, деякі найвищі посади, почесні звання, театри, музеї.

Кабінет Міністрів України, Організація Об'єднаних Націй, Голова Верховної Ради України, Герой України, Академія наук України, Київський драматичний театр, Сумський ляльковий театр, Конотопський краєзнавчий музей, Конотопська спеціалізована школа.

д) Назви найважливіших релігійних понять, а також слова, вжиті в шанобливому значенні.

Бог, Святий Дух, Син Божий, Мати Божя, Біблія, Євангеліє; Ви, мамо; наша Батьківщина, Збройні Сили.

е) Назви творів, газет, журналів, кінофільмів, мультфільмів, фабрик, заводів, пароплавів пишуться не тільки з великої букви, а ще й виділяються лапками.

Казка «Найновіші пригоди їжачка Колька Колючки та зайчика Косі Вуханя», журнал «Малютко», журнал «Колосок», газета «Конотопський край», опера «Тарас Бульба», кінокартина «Гаррі Потер», мультфільм «Маша і Ведмідь», завод «Авіакон», фабрика «Рошен».

є) Дуже часто з великої букви починають кожен рядок у вірші, але це не є обов'язковим.

*У Карпатах серед гір,
В царство смерекове,
Заховався Синевір –
Озеро казкове. (Н. Приходько)*

2. Спиши, підкресли загальні назви, поясни правопис власних назв.

Ріка Сіверський Донець, місто Луганськ, квартал Молодіжний, учитель гімназії Самоха Лідія Петрівна, провулок Авіаторів, учень Матвій Карацюба, учениця Діана Деняк, лікар Леонід Павлович Мороз, кішка Мурка, корова Зірка, планета Земля, інженер Володимир Васильович, тренер Олена Олександрівна, Індійський океан, гори Альпи, папуга Кеша, ріка Лтава, директор Анатолій Іванович Махно, секретар Людмила Іванівна, село Озаричі, Києво-Печерська лавра, Канівський заповідник, Одеська затока, Київське море.

3. Розкрий дужки. Спиши, вибираючи велику чи малу букви. Доведи правильність свого міркування.

а) Було три (Б, б)рати. Один на ім'я (К, к)ий, другий (Щ, щ)ек, а третій (Х, х)орив. І була в них (С, с)естра (Л, л)ибідь. Кий жив на (Г, г)орі, де сьогодні спуск (Б, б)оричів. Щек жив на (Г, г)орі, що сьогодні зветься (Щ, щ)екавиця. А (Х, х)орив – на третій (Г, г)орі, яка називалася (Х, х)Хоревиця. Вони побудували (М, м)істо в ім'я свого найстаршого (Б, б)рата і назвали його (К, к)іїв. А (Р, р)ічці дали назву (Л, л)ибідь. (З журналу)

б) 1. Любов до (Б, б)атьківщини неможлива без любові до рідного слова. (В. Сухомлинський). 2. (В, в)асиль (С, с)Семенович (С, с)Стефаник народився у передгір'ї зелених (К, к)арпат у селі (Р, р)усові. Це видатний український (П, п)исьменник. (За О. Пархоменком.) 3. Спасибі (В, в)ам, мамо, за (В, в)аше тепло і довгі недоспані ночі. (Д. Луценко.) 4. Чого (І, і) вась не навчився, того й (І, і)ван не буде вміти. (Прислів'я)

4. Добери загальну назву до кожної групи власних назв.

1. Суми, Донецьк, Харків, Чернігів, Одеса - 2. Попівка, Шпотівка, Вишневе, Підлипне, Шовковиця - 3. М.Лисенко, В.Маковський, Т.Яблонська - 4. Дунай, Тиса, Латориця, Рось, Десна - 5. Сатурн, Меркурій, Венера, Марс - 6. Дружок, Мурчик, Бублик, Сніжинка -

5. Добери власні назви до поданих загальних та запиши.

1. ..., ..., ... - мої друзі. 2. ..., ..., ... - планети Сонячної системи. 3. ..., ..., ... - річки України. 4. ..., ..., ... - озера України. 4. ..., ..., ... - міста України. 5. ..., ..., ... - українські поети. 6. ..., ..., ... - українські письменники. 7. ..., ..., ... - казкові герої. 8. ..., ..., ... - видатні українські спортсмени.

6. З поданих складів утвори й запиши різні імена дітей

Ля - ..., Лю - ..., Ва - ..., То - ..., Ра - ..., Ро - ..., Ю - ..., Та - ..., Зо - ..., А - ...

7. Доповни речення власними іменниками.

На мою думку, найкрасивіше ім'я для дівчинки ..., а для хлопчика - Мою матусю звати, а татка - Є імена зовсім коротенькі. Це ..., А є імена, які складаються з восьми – дев'яти букв. Це ..., А моє ім'я -

8. Впиши замість крапок назви столиць цих країн.

Столиця України – місто ..., Росії - ..., Білорусії - ..., Франції - ..., Польщі - ..., Англії - ..., Німеччини - ..., Італії - ..., Молдови - ..., Болгарії -
(Довідка: Кишинів, Берлін, Київ, Париж, Мінськ, Лондон, Москва, Варшава, Рим, Софія.)

9. Відгадай загадки. Поясни написання великої або малої букви у виділених словах.

- 1. Крил не має, а навколо **Землі** й **Місяця** літає.*
*2. Їде літо по **землі** та й несе гарячі дні. Зацвіли пахучі липи. Як цей **місяць** зветься?*
(Відгадки: 1.Штучний супутник Землі. 2. Липень.)

10. Гра «Яке слово зайве?»

- 1. Місто, Харків, Ніжин, Конотоп, Прилуки. 2. Дівчинка, Даринка, Попелюшка, Снігуронька, Дюймовочка. 3. Хлопчик, Назар, Котигорошко, Чіпполіно, Буратіно. 4. Планета, Юпітер, Земля, Уран, Плутон, Сатурн. 5. Сонце, зоря, планета, супутник, метеорит.*

11. Назви ріки та моря, на яких стоять міста Київ, Одеса, Полтава, Корсунь – Шевченківський, Маріуполь, Вінниця. Скажи, як пишуться назви рік і морів.
(Довідка: Дніпро, Чорне море, Ворскла, Рось, Азовське море, Південний Буг.)

12. Гра «Аукціон». Ведучий називає будь-яку букву алфавіту й пропонує гравцям назвати за 1 хвилину якнайбільше:

- власних назв;
- загальних назв;
- чоловічих імен;
- жіночих імен;
- прізвищ видатних людей;
- географічних назв;
- кличок тварин.

13. Письмо з пам'яті

1. Кім Василь
варив кисіль.
Зайчик Степанчик
наливав у жбанчик.
А лисичка – тітка
роздавала діткам. (А. Камінчук)

2. Гарна звичка
Хомка, Хомка, хом'ячок,
Посмугований бочок.
В Хомки гарна звичка є -
Хомка рано устає.
Прибирає двір і хатку
Й почина робить зарядку.
Раз, два, три, чотири, п'ять –
Хоче Хомка дужим статъ.
(А. Камінчук)

14. Словниковий диктант

- Кішка Марта, слон Рома, бульвар Лесі Українки, Львівська площа, місто Київ, учителька Валентина Василівна, Кримські гори, село Коханівка, річка Єзуч, Азовське море, острів Мадагаскар, Ісус Христос, озеро Байкал.
- Місто Житомир, Аральське море, площа Миру, Саргасове море, пустеля Каракуми, ріка Колорадо, країна Швейцарія, Атлантичний океан, планета Венера, медсестра Людмила Олексіївна, Антарктида, Жовте море.
- Місто Вінниця, Берингове море, Кавказькі гори, місто Дніпропетровськ, місто Конотоп, пустеля Сахара, річка Рось, поетеса Ганна Чубач, Полярна зірка, Велика Ведмедиця, місто Херсон, кінь Буран, письменник Євген Гуцало, кінь Орлик, корова Резеда, кіт Матроскін, Божя Мати.

15. Коментований диктант

1. Моя бабуся живе в Запоріжжі на вулиці Богдана Хмельницького. Вона часто приїжджає до нас у Харків. Наш дім стоїть на вулиці Наталі Ужвій.

2. Ось наш літак піднявся в повітря. Під нами – велике місто. Ми бачимо Хрещатик, Софійський собор, Києво – Печерську лавру, Золоті ворота. Чудове місто на Дніпрі!

3. Петрусь любить читати казки Івана Франка. Євген виразно читає байки Леоніда Глібова.

4. Запоріжжя – це місто за порогами Дніпра. А Ужгород – місто на берегах ріки Уж. Луганськ стоїть на берегах річки Лугань. Давня назва – Кам'яний Брід. Це був зимівник запорозьких козаків.

5. Великдень, Трійця, Різдво, Водохрещі, крашанки, коляда – все це викликає в дитини бажання пізнати світ і життя. Це – свято серед буденності, барвистість серед сірості, музика серед беззвучності. (За У. Самчуком)

16. Вибірковий диктант. Виписати власні іменники

Шана до України

У різних країнах світу в різних формах і виявах існує чимало свідчень вселюдської шани до України й українців. В Англії є величний пам'ятник князю Володимиру. Адже це він тисячу років тому святив люд Київської Русі. Франція береже пам'ять про Анну, доньку Ярослава Мудрого, що була Французькою королевою. Про це свідчить і пам'ятник нашій землячці. У Канаді, США, Аргентині побудовані пам'ятники Тарасові Шевченку. (О. Єфімов)

17. Попереджувальний (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий) диктант

Найвище на Землі нагір'я – Тибетське, а найдовша гірська система – Кордильєри. На п'ятнадцять тисяч кілометрів тягнуться вони вздовж усього Тихоокеанського узбережжя Америки. А ось висотою нікому не поступаються Гімалаї. Їхня Джомолунгма – найвища гірська вершина земної кулі. Її висота 8848 метрів над рівнем океану. (Г. Скарлату)

18. Пояснювальний диктант

1. Україна шанує пам'ять про свого славного сина – народного художника Івана Сидоровича Їжакевича. Народився він на Київщині, освіту здобув у Петербурзі. Ілюстрації Івана Сидоровича прикрашають видання творів Тараса Шевченка, Лесі Українки. Малюнки художника виразні та змістовні.

2. Україна скидається на великого орла. Посередині цього орла Дніпро тече до Чорного моря. Якщо подивитися на птаха згори, то на лівому крилі побачиш сині жилки. То ріки: Десна, Трубіж, Псел, Ворскла, Оріль, Самара, Конка. На правому крилі – Прип'ять, Тетерів, Ірпінь, Рось, Тясмин, Інгулець, Інгул, Південний Буг, Дністер, Прут. Не забудь оспівану в народі ріку Дунай.

3. Про заснування міста Переяслава існують суперечливі легенди. У літописі сказано, що його заснував князь Володимир Святославович. Дуже давно на берегах Трубежу зішлись два війська – руське й печенізьке. Молодий воїн Кирило переміг у поєдинку печеніга. Печеніги були дуже вражені. Кирило «перевів славу» у печенігів. Звідси й назва Переяслав. (З журналу «Барвінок»)

19. Спиши без помилок

Поет анатолій костецький, композитор микола лисенко, Співачка ані лорак, Письменник іван Якович франко, художниця катерина білокур, Місто ялта, озеро світязь, річка прут, вулиця свободи, кішка дезі, собака мухтар, Країна Японія, брат Сергій, столиця токіо, середземне Море, гори карпати.

20. Контрольний диктант

1. Надійшла зима. І в нашій лісовій спеціалізованій музичній школі почалися великі зимові канікули. Що й не дивно, позаяк у нашого директора школи Бурмила Михайловича Ведмеда і в багатьох учнів – Михайлика

Ведмеденка, їжачка Колька Колючки та інших – зимова сплячка. А які можуть бути уроки, коли директор школи й учні сплять. Про інших мені байдуже, а от що зимова сплячка у мого найкращого друга їжачка Колька Колючки, мене дуже засмучувало. Розлучався я з ним аж до самісінької весни. Правда, колись я його будив перед Новим Роком, щоб він побачив Діда Мороза, Снігуроньку й новорічну ялинку, але після того він хворів, бо порушив режим. То я не став його більше будити, коли це йому шкідливо для здоров'я. Отож ходив я в самотині засніженим Казковим Лісом, зітхав і нудився. (В. Нестайко. Найновіші пригоди Колька Колючки та Косі Вуханця.)

2. Журналу «Барвінок» уже багато років. У ньому друкували свої твори Максим Рильський і Остап Вишня, Андрій Малишко і Володимир Сосюра, Юрій Збанацький і Олександр Копиленко, Оксана Іваненко і Наталя Забіла, Платон Воронько і Богдан Чалий та багато-багато інших письменників.

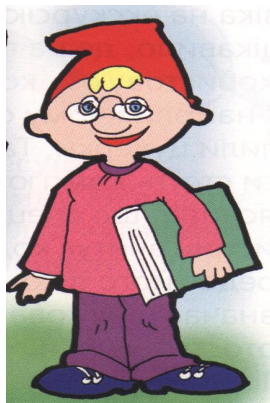
Журнал «Барвінок» і сьогодні дарує малим читачам свої прекрасні твори про рідну Батьківщину, про природу, про видатних людей, про велику дружбу, про життя дітей тощо. (Журнал «Барвінок».)

3. Павлик і Толик поїхали до брата Миколки в село Вишневе. Їхали електричкою. Потім ішли понад великим ставом. Перейшли містком через річку Расава.

Навколо зелено й тихо. У селі гаряча пора – жнива! Усі в полі! Лише увечері прийшла з роботи тітка Ольга. Потім пригнав гусей і козу Зірку з левади Миколка зі своїм песиком Пушком.

У небі замерехтіли серпневі зорі. Повернувся з роботи дядько Северин. Він – тракторист. (За А. Бондарчуком.)

4. У місті Глухові жив козацький син Максим Березовський. З ранніх літ дивував усіх своїми музикальними здібностями. Одного разу, коли князь Розумовський приїхав до Глухова, йому розповіли про Березовського. Граф хотів побачити й почути хлопця. Максим на той час закінчив Києво – Могилянську академію. Захоплений його співом, князь забирає Максима до Петербурга в капелу. Згодом Максима Березовського посилають навчатися до Італії. Композитор напружено працює, пише один за одним свої видатні твори. Але тільки далекі нащадки змогли оцінити творчість великого українського композитора. (З кн. «Дванадцять місяців»)

XI. Правопис прийменників

- Ти вже помітив, Елзіку, що в українській мові дуже багато слів і всі вони різні, тому вчені – мовознавці поділили їх на частини мови за певними ознаками. Розрізняють самостійні і службові частини мови. До службових частин мови належать прийменник, сполучник і частка, - почав свою розповідь гномик Мудрунчик. - Маленькі слова даремно називають **службовими** – вони вірно слугують нам у побудові речень, допомагають правильно висловлювати думки.

Прийменник – це найменше слово, яке слугує для зв'язку слів у реченні: *О, БЕЗ, ДЛЯ, ДО, КРІМ, НА, З, ВІД, ПО, У, ЧЕРЕЗ, МІЖ, НАД* тощо. Порівняй:

Оленка гуляла садку. – *Оленка гуляла в садку.*

У першому реченні немає зв'язку між словами, тому воно є незрозумілим. У другому реченні є зв'язок між словами завдяки прийменнику, тому це речення є для всіх зрозумілим.

Подивися, як змінюється значення слова, коли поруч з'являється прийменник:

- *говорити* – означає говорити взагалі, уміти говорити;
- *говорити про* – означає про щось говорити – *про справу*;
- *говорити з* – означає говорити з кимось – *із(з) другом*.

Поеднуючи два слова, прийменник одночасно відноситься до обох слів: *йти на риболовлю, недалеко від міста*.

- Отже, - додала й Ганнуся, - маленькі службові слова мають велику граматичну міць, через те більші самостійні слова ставляться до них із шаною. Прийменники (*для, по, у, в, з, із*) допомагають іменникам точно й безпомилково входити у відповідне речення, сполучники (*і, та, а, але*) об'єднують слова, словосполучення чи прості речення між собою, а частки (*ж, же, би, б, ось, он, що, тож*) змінюють смислову тональність речення (*Пішов би я в Україну, пішов би додому, там би мене привітали, зраділи б старому. (Т. Шевченко.)*).

- Запам'ятай, Елзіку, що прийменники зі словами пишуться завжди окремо. Щоб не сплутати прийменник із частиною слова префіксом, перевіряють так: *Між прийменником і словом завжди можна вставити інше, близьке за змістом слово, наприклад: під сосною – під високою сосною, під пухнастою сосною*. Тут ми бачимо, що *під* – це дійсно прийменник, а прийменники пишуться окремо! А префікс – це частина слова, за допомогою якої утворюємо нові слова: *мити - відмити, вимити, змити; бачити - побачити; єднати - з'єднати, роз'єднати*.

- Ти вже знаєш, що фонетичні закони милозвучності української мови вимагають чергувань голосних із приголосними, тому відбувається

чергування й прийменників **У – В** (купалася в озері, написав у зошиті),

З – ІЗ – ЗІ (з армії, зі сходу, погляд із заходу). Тож закріпимо наші знання на практиці.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Письмо з пам'яті

<i>а) За пагорком в долині,
Як вийти за село,
в живій криниці б'ється
прозоре джерело.
І хлібороби в спеку
До нього часто йдуть.
А джерело радіє,
Що з нього воду п'ють.
(М. Сингаївський.)</i> | <i>б) На хмаринці – ситечко,
там водичка сіється.
Де поділось літечко?
Щось не розумію я...
Заховалось сонечко
У садочку з ружами.
Я дивлюсь з віконечка:
З ринви дощик стружиться.
(Н. Стефурак.)</i> | <i>в) Під розлогим дубом
Нам на втіху
Заховався від сонця
клаптик снігу.
(В. Корчевський.)</i> |
|---|--|--|

Підкресли слова з прийменниками

2. Словниковий диктант

☀ У саду, на дорозі, зі школи, за городиною, за грибами, у книзі, для справи, у небі, по траві, на майдані, під дубом, від сонця, на втіху, на траві.

☀ З яблуками, за яблуками, під горою, у вікно, по обіді, через річку, на пожежі, до дівчаток, із мамою, з братиком, із двору, в дрібноліссі, з печі, в двір.

☀ Від Львова до Києва, в напрямі до лісу, з просьбою, у магазині, біля річки, на березі, у шашки, до блиску, до вечора, до станції, із сестрою, з дому.

3. Коментоване списування

☀ Стоять останні теплі дні. По селах справили обжинки. І літо в нашій стороні тримає тільки павутинка. (А. Качан.)

☀ Заєць налякав

Улітку я їздила до бабусі.

Одного разу йдемо ми в ліс за грибами і ягодами. Під ялинкою я бачу багато грибів. Я присідаю й починаю їм зрізати. Рижики були різні, великі й маленькі. Раптом із-за куща прямо на мене стрибає заєць. Я злякалася, кидаю гриби й біжу до бабусі. А заєць побіг в інший біг. Я доганяю бабусю і розповідаю їй. Ми з нею довго сміємося. (З газети.)

☀ Випадок на рибалці

Сергійко, Вітя і Сашко пішли на рибалку. Толя йшов слідом за Сергійком, Вітею та Сашком і просив узяти його з собою. Але хлопці втекли від нього. Толя заплакав. Він стояв на березі й дивився, як Сергійко, Вітя й Сашко випливають на середину ставка. Раптом Толя побачив, як хлопчики почали метушливо виплескувати воду за борт човна. Хлоп'я зрозуміло, що трапилася біда. Толя швидко побіг у село й розказав людям про те, що трапилося. Сергійка, Вітю й Сашка врятували. (З газети.)

☀ Запиши синонімічні словосполучення, розкриваючи дужки. Виділи прийменники й префікси

Небо (без)хмар – (без)хмарне небо; (без)межні лани – лани (без)меж; розв'язання (без)помилко – (без)помилкове рішення; ніч (без)сну – (без)сонна ніч; (без)турботна людина – людина (без)турбот.

4. Коментовані, попереджувальні (слуховий, зоро-слуховий, слухо-зоровий), пояснювальні диктанти (з граматичним завданням)

☀ *Володя зайшов у клас. Він сів за парту. Дістав із портфеля книги й поклав на парту. Володя сидить із Зоряною.*

☀ *Пташка сиділа на дереві. Кім Муркотун причаївся за деревом і дивився на пташку. Раптом він стрибнув на нижню гілку. Пташка пурхнула й полетіла.*

☀ *Стежка сховалася в дрібноліссі. Але раптом вихопилася на простір. Мандрівники побачили в долині величезний крутий яр. Від нього розходилися на всі боки менші яри. (За А. Давидовим.)*

☀ *Дрова в багатті потріскували. Уже зовсім смеркало. Над озером тягло прохолодою. А від вогнища віяло приємним теплом. Упала роса на трави. (За Г. Майстренком.)*

☀ Розмаїття гнізд

Ремез «тче» гніздо на гілках, що висять над водою. Довгохвоста синиця будує в розвилці дерев «кулю». Волове очко ховає гніздо в хмизі. Воно схоже на м'ячик. Жовтобровий вівчарик будує на землі мініатюрний курінь. Сільська та міська ластівки вимуровують цілі фортеці під дахом будівель. (З енциклопедії)

☀ *Земля прокинулася від зимової дрімоти. Ховрашки, польові миші повилазили з нір і вигрівалися на сонці. З далеких теплих країв прилітають до рідних гнізд птахи. (В. Мелешенко.)*

☀ Лісова криниченька

На зеленій галявині, де рясна трава, дзюркотить криниченька, чиста, лісова. До води схиляються квіти запашині. Камінці поблискують в темній глибині. Ми збирали ягоди, забрели сюди. Відпочити в затишку сіли край води. Ходять в лісі шелести, дзюркотить вода... Це казки криниченька нам розповіда. (Н. Забіла.)

☀ Шовкопрядами називають метеликів, гусениці яких до перетворення в лялечки в'ють кокони з шовкових ниток. Велику користь приносить людям тутовий шовкопряд, який дає багато шовку. Тому ще з давнини він став своєрідною свійською тваринкою. (З енциклопедії.)

☀ Хлоп'я у полі стежкою прощує. Метелик білий в маки залетів. Чорненький котик в снопиках мишує, вони такі під сонцем золоті! (Л. Костенко.)

☀ Іде зима

Надворі стає холодно. Небо непривітне. Усе частіше сіється холодний дощ. Пташкам доводиться важче знаходити собі їжу. Вони стали часто прилітати в наш двір. Усі діти жаліють своїх маленьких пернатих друзів. Дівчатка й хлоп'ятка з нашого будинку почали підгодовувати пташок.

☀ Ластівки над вікном

У вікні мерехтять сонячні зайчики. То ластівки тріпочуть крильцями, сонячні промені перебирають. Ластів'ятам комашокносять. Он ластівки вилітають з-під стріхи. На полювання летять. Зараз вони повернуться. Мені так гарно прокидатися й слухати ластів'ячий щебет над вікном рідної хати.

☀ Чудовий був Дніпро і Київ у цю передвечірню годину. Була весна. Дніпро котив свої могутні води. І здавалося, що немає йому кінця і немає краю. У лодії сидів князь Святослав. Під дужими ударами весел вона швидко линула вперед. Позад неї на блискучому лоні стелився запінений слід. Перед Святославом в усій величі поставав древній город над Дніпром. (За С. Скляренком.)

5. Вибірковий диктант

а) Випиши прийменники разом із словами, перед якими вони стоять, поясни їх правопис

☀ Лісові сторожі

Усе бачать, усе чують розумні ворони. Тому їх називають пильними лісовими сторожами.

Ось із здобиччю в зубах біжить лісом вовк. Побачили вовка гострі на око ворони, закружляли над розбійником, закричали на все вороняче горло. Почув цей гвалт вовк. Вуха прищулив, хутчіше подався до свого лігва.

На березі лісового озера помітили ворони лисицю. Тихесенько крадеться вона до нори. Знову закричали ворони на весь ліс. Злякалася,

сховалась у темному лісі лисиця. Знає, що пильні лісові сторожі не дадуть їй розоряти гнізда. (За І. Соколовим – Микитовим.)

☀ Літо стернями пішло, входить осінь у село, я люблю рум'яну осінь, над садами чисту просинь, молотарки спів у полі, перший дзвоник в нашій школі, що нас кличе, мов зоря, до книжок, до букваря. (М. Стельмах.)

☀ Хмарка йшла на іменини, до сестрички, до хмарини. В подарунок дощ несла й ненароком розлила. (Г. Чубач.)

☀ Узимку на жолуді багато ласих знайдеться. Їх дуже люблять дикі кабани. Часом так зрюють землю під дубами, що мало не до коріння. І мишам жолуді до смаку. Взимку вони не впадають у сплячку, а бігають під сніговим покривом у пошуках їжі. (За А. Давидовим.)

☀ Скаче дощик по долині –
Зупинився на стежині...
Із сонечком подружився...
У веселку перелився.
(Б. Чепурно.)

☀ У лісочку на горбочку
виріс гриб із добру бочку.
гриб не влазить у корзину.
Де б узять автомашину?
(Г. Химич.)

б) Виписати слова перший варіант - з префіксами, другий варіант – з прийменниками

☀ Бачить лисиця, що так не бере, прийшла раз уночі, насипала півникові попід вікном золотої пшениці, а сама засіла за кущем. Тільки що котик вийшов по здобич, а півник одсунув кватирку та й виглядає. Бачить: нікого нема, тільки пшеничка попід вікном розсипана. Понадився півник: «Піду – но я трошки поклюю, нікого нема, ніхто мене не побачить, то й котикові не скаже...» («Казка про котика та півника.»)

☀ 1. Без рук, без сокири, а зроблена хатина. (Гніздо) 2. Без охоти нема роботи. 3. Не авто я і не віз, без керма та без коліс, а вожу охоче – кого вгору, кого вниз – куди хто захоче. (Ліфт) 4. Впаде з неба – не розіб'ється, впаде у воду – розпливеться. (Сніг)

6. Творче завдання

а) З'ясуй, чи однакове значення словосполучень із різними прийменниками.

Склади речення й запиши

☀ У школі, за школою, біля школи.

☀ З берези, на березі, під березою.

☀ Коло дороги, на дорогу, через дорогу.

☀ У портфелі, з портфелями, у портфелях.

б) Утвори сполучення, вставляючи замість крапок потрібні прийменники. Познач у словах префікси й підкресли прийменники

Забігти ... хату, відійти...дошки, написати ... аркуші, збігти...гори, ускочити...трамвай, злетіти ... дерева, дочитати...кінця.

в) Утвори й запиши словосполучення, змінюючи подані в дужках іменники, там, де треба, встав прийменник

Прикрашати (ялинка), поїхати (Київ), радіти (сонце), зустрітися (друг), пливти (озеро), дивитись (телепередача), зустрічати (хліб-сіль), залізти (дерево), гуляти (ліс), піти (вода).

г) Додай до поданих слів прийменники так, щоб утворилися речення

☀ 1. *Пишається, водою, червона, калина. 2. Узліссі, тремтить, своїм, листочком, осика. 3. Василько, лижах, катався. 4. Бабуся, вареники, зварила, вишнями. 5. Небі, співають, жайворонки. 6. Галя, клумбі, посіяла, квіти. 7. Школа, зеленіє, сад. 8. Сяє, небі, сонечко.*

☀ 1. *... рецепту ... базарі дятел вибрав окуляри. Натягнув собі ... ніс, полетів трудитись ... ліс. 2. Змайстрував мій братик Гриць гарну хаточку ... птиць. Он ... дереві вона, ... садку, ... вікна. 3. Медом яблучко налите примостилось ... гіллі. ... садочку ходить літо ... солом'янім брилі.*

4. *Райдуга повісила ... небі рушничок. Зачепилась кінчиком ... лісі ... сучок. (За В. Крищенком.)*

г) Запиши повні відповіді на запитання

Де ростуть яблуні та груші?

Де працюють твої батьки?

Де граються діти?

Де живуть дельфіни?

Де діти збирали гриби?

7. Спиши, розкриваючи дужки

Наша хата (під)горою, (край)долини, (у)вишневому садочку та (в)каліні. (Попід)лісом млин подався (у)ставочок. (Через)воду (пере)кинувся місточок. Наші ниви золотіють так, як сонце; вишні й сливи лізуть (з)гілок (у)віконце. Нашу гору всі далеко знають. Добрі люди нашу хату (при)вітають. (Я. Щоголів.)

8. Вільний диктант

☀ *Є дерева, які містять у собі багато фосфору. Ростуть вони в Північній Африці. У темряві дерево випромінює таке яскраве світло, що під ним можна читати. (З енциклопедії.)*

☀ *Є безліч великих і малих островів. Найбільший острів – Гренландія. Він майже в десять разів більший за Великобританію. (З енциклопедії.)*

☀ *Джмелі встають дуже рано. Є в них живий будильник. Щоранку один із джмелів починає махати крильцями і при цьому сильно гуде. Після цього членам його сім'ї вже не спатиметься. (За А. Давидовим.)*

☀ Соловейко – найкращий співак. Співаючи, птах сидить на куці нерухомо. Взагалі соловейко дуже рухливий. Гніздо своє мостить на землі або під захистом куща. Солов'я треба шукати серед чагарників у листяних лісах або біля озера чи річки. (З енциклопедії.)

9. Гра «Аукціон»

☀ за одну хвилину назвати якомога більше слів із прийменниками;

☀ за одну хвилину назвати якомога більше слів із префіксами.

10. Зі слів кожного рядка склади речення, запиши

Птахи, відлітають, на , співучі, південь
В, гуси, далеку, вирушають, дикі, путь
Журавлі, покидають, рідні, довгоногі, болота
Тетеруки, зостаються, рябчики, зимувати, куріпки (За І. Соколовим – Микитовим.)

11. Контрольний диктант

☀ Петро Конашевич учився вісім років у найкращій в Україні школі, в Острозькій академії.

Прізвище Сагайдачний він отримав тому, що добре стріляв із лука. А стріли лука ховають у сагайдаку. У 1614 році Сагайдачний дістався разом з іншими товаришами на Січ. Згодом козаки вибрали його кошовим Січі й гетьманом.

Він прославився у походах на Туреччину й на Крим. (З кн. « Дванадцять Місяців»)

☀ Книжка

Діти дуже люблять мене. Я розповідаю їм про нашу Батьківщину, про її минуле й сучасне.

Багато праці в мене вклали. Лісоруби заготовляли ліс. З нього зробили для мене папір. Письменники писали оповідання й вірші. Художники малювали малюнки. У друкарні мене надрукували і зшили. Бережи мене! Я твій друг! (З журналу «Барвінок»)

☀ 1. Тече вода з-під явора ярм на долину. Пишається над водою червона калина. Пишається калинонька, явір зеленіє. А кругом їх верболози й лози зеленіють. 2. Червоний місяць аж горить. З-за хмари тихо виступає. І ніби гори оживають. Дуби з діброви, мов дива, у поле тихо одходжають. І пугач пуга, і сова з-під стріхи в поле вилітає. (Т. Шевченко.)

☀ Пробудження весни

Ось і прокотився над землею перший весняний грім. З великої чорної хмари линує дощ. По землі побігли веселі струмочки. Усі поховалися від дощу. Лише качки та гуси плавали в калюжах. Прокинулися перші квіти. Скоро в садах заспівають солов'ї. (За О. Донченком)

☀ В електричних печах плавилась сталь. З гудінням проплив над головами величезний ківш. Потім ківш опустився перед піччю. Робітник довгою пікою пробив отвір. Усі примружились від сліпучого саява. З печі полинув палючий білий потік. Золотим дощем сипнули навколо іскри. Піч, як велетенський чайник, нахилилась усе нижче. З грізним гудінням лилась з неї сталь. Золоті, червоні, білі, схожі на зорі іскри сипались на робітників.

Мов зачарована, дивилась Софійка на розпечений метал. (За О. Донченком.)

☀ Після грози

Дощові крапельки на деревах мерехтіли зеленими іскорками. Вони сповнювали ліс тоненьким дзвоном. Хмара сповзла за річку і зупинилась там. Десь далеко вгорі скидалися блискавки.

XII. Уживання букв **И, І**

- На цьому занятті, Елзіку, ми розповімо тобі ще про одну цікавинку в українській мові. Ти вже знаєш, що в нашій мові нема звука [Щ], але є буква **Щ**, яка позначає два звуки [ШЧ]. Розглянемо, коли після букв **Г, К, Х, Ж, Ч, Ш, Щ**, що позначають завжди тверді приголосні звуки, пишеться буква **И**, – почала пояснювати Ганнуса:

1) після букв **Г, К, Х, Ж, Ч, Ш, Щ** в корені слів: *гиря, кисень, хижак, живий*;

2) в основах запозичених слів після 9 букв **Д, Т, З, С, Ц, Ч, Ш, Ж, Р** (фраза для легшого запам'ятовування «Де ти з'їси цю чашу жиру?» за І.П.Ющуком) перед наступним приголосним (крім **Й**): *директор, математика, фабрика, Африка, Париж*, а в решті випадків пишеться буква **І**: *бібліотека, радіо, таксі, Памір, партія, Кіплінг*;

3) після букв (**шиплячих**) **Ж, Ч, Ш, Щ** в закінченнях прикметників в однині: *гарячий, молодший, кращий*;

4) після букв **Г, К, Х** в закінченнях іменників у множині: *ноги, курки, горіхи*; а також у словах *тільки, трохи*;

5) після букв **Ж, Ч, Ш, Щ** в закінченнях дієслів: *скажи, мовчи, пиши*, а також у словах типу *говорючи, думаючи, подумавши, по-вовчи*;

Буква **І** пишеться:

1) після букв **Ж, Ч, Ш, Щ** в закінченнях прикметників у множині: *свіжі, вищі, крутіші*;

2) після букв **Г, К, Х** в закінченнях прикметників у множині (Н. в.): *довгі, високі, сухі* та в кінці запозичених слів: *хакі, Гельсінкі, Нагасакі*;

3) після букв **Ж, Ч, Ш, Щ** в закінченнях іменників у множині: *дощі, задачі, межі, товариші*, а також у словах типу *двічі, вночі*.

- В основах багатьох українських слів звук [і] непостійний і виникає, як правило, на місці інших голосних внаслідок чергування, - продовжував гномик Мудрунчик, - звук [і] з'являється на місці [о] та [е] переважно в закритому складі: *слово – слів, береза – беріз*; іноді звук [і] на місці [о] та [е] виступає й у відкритому складі: *вози – візок, печі – запічок*. А от у словах *діти* (дитина), *сідати* (сидіти), *звіститися* (звисати), *зліпитися* (злипатися) звук [і] чергується з [и], що треба запам'ятати.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Письмо з пам'яті

а) *Сидить Михась на моріжку
І різже гілочку тонку.
Вона пручається, пищить,
А він її співати вчить!*
(Н. Стуфарук.)

б) *Весна. І квіти розцвіли,
Медами чистими налиті.
Знайшли їх бджоли працюваті,
Загомоніли, загули.* (В. Лісняк.)

2. Словниковий диктант

- Дід, дім, сім, сіно, робітник, зозулі, журавлі, учні, пролісок, папір.
- Букварі, видра, відро, зірка, Іра, Іван, ліс, лис, сирник, сірник.
- Лижі, лежи, товариші, вірші, жито, груші, чисто, чіпати, гарячий, зайчик, учитель, вечір, щітка, дощі.
- Калюжі, задачі, дружити, шипшина, життя, шило, житній, кошики, жінка, допоможі, пожива, залежить, сніжинки, нашим, свіжим, пощипує, щит, дитячий, ночі.
- Ліжко, лижа, місто, намисто, спокійно, гамір, загін, постіль, спекти, папери.
- Щиглик, гарячий, Батьківщина, зайчик, читати, щітка, учитель, чітко.
- Чисто, бачити, щічка, дощі, ящірка, чистий, чіпати, вечір.

3. Прочитай, спиши, підкресли голосний після Ж, Ш

- Іванку, чи довго живуть миші?
- А це залежить від кота!

4. Випиши спочатку слова з І після Ж, Ш, а потім – з И

Жит-ній, шип-ши-на, жін-ка, жи-ти, дру-жи-ти, ко-ши-ки, шість, ши-ти, о-жи-на, жит-тя, ши-ло, сма-жи-ти, сві-жі, жи-то, хо-ро-ші, ма-ши-на, о-де-жи-на, шість-ка, хо-ро-ші.

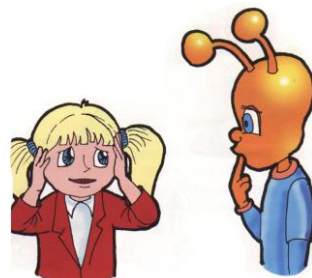
5. Спиши, вставляючи пропущені букви

а) Роб...ітник, чорн..., в...кна, ящ...рка, ж...ночий, зач...ска, н...ва, к...шка, г...лка, к...слиця, к...готь, х...трий, г...ркий, ч...тач, щ...тка, ж...то, к...пар...с.

- б) 1. Хто це стільки соснових ш...шок кидає під деревом? 2. Язик ж...рафи досягає ш...стдесяти сантиметрів. 3. Восьме березня – ж...ночий день.
4. На старому в'язі ж...ли лелеки. 5. Сашико добре читає вірш... напам'ять.
6. Маши...на швидко їхала по дорозі.

6. Встав пропущену букву. Чи змінюються деякі слова залежно від вибору букви?

Л...с (і, у)	с...то (і, у)
с...ла (і, у)	с...ла (і, у)
с...м (і, у)	с...но (і, у)
р...с (і, у)	л...ти (і, у)
д...м (і, у)	с...н (і, у)
с...рник (і, у)	л...то (і, у)

7. Деформований текст. Визнач, скільки речень у тексті. Спиши, правильно позначаючи початок і кінець речення

а) У гушавині стебел борсалася чапля ми упіймали її крило в чаплі було поранено рани змастили йодом і забинтували чапля жила у нас, поки не одужала. (За Г. Майстренком.)

б) Андрійко затулив долонями вуха грім даленів лісом Андрійко виглянув у віконце дощик стукав по чисто вимитому листі у траві та між корінням ліщини білів град. (За В. Грінчаком.)

8. Творче завдання

Добери необхідні слова і закінчи речення, запиши

а) 1. В'ються ... в повітрі. 2. Сергійко приніс для куточка...природи вужа. 3. За ... селом розкинулося ... поле. 4. ... роблять з березового дерева. 5. Дорога була припорошена ... снігом.

(Довідка: лижі, сніжинки, широке, живої, нашим, білим)

б) 1. ... - запорука здоров'я. 2. Дятел засунув шишку у 3. Наша ... - Україна. 4. У нашій школі хороша 5. Свіже ... повітря повіяло в обличчя.

(Довідка: щілину, Батьківщина, вечірнє, читальня, чистота)

9. Творче завдання

Перестав речення так, щоб утворилося оповідання. Добери до нього назву. Запиши

Та вже наступної миті вихопила з води рибку.

Підійшла до озера, трохи постояла.

Лисиця вирішила спробувати щастя в риболовлі.

Руда проковтнула здобич і знову завмерла. (За Г. Майстренком.)

10. Творче завдання

З поданих слів і словосполучень склади речення і напиши твір за темою

На відпочинку

Влітку, у селі, з братиком, на озері, рибу, весело, ліс, ліщина, чистий, ягоди, бабуся, вечір, лягати, спати.

11. Коментований, пояснювальний, попереджувальний диктанти

а) *Диви, який будиночок! Як чисто й гарно тут! У таких хатках на півночі і люди теж живуть. На півночі ведмеді є в печерах із крижин. З тюленими кумедними вітаються моржі. Як гарно тут, ведмедику, у хатці сніговій! Залізь мерцій всередину, сиди собі й радій! (Н. Забіла.)*

б) *Ще холодно, майже повсюдно лежить сніг. Одначе весна вже настала. З неба лунає дзвінка пташина пісня. Співака розгледіти нелегко, бо сонце сліпить очі. Проте і не дивлячись можна відразу ж сказати, що це жайворонок, одна з наших ранніх весняних пташок. Жайворонок невеличкий, коричневий, з темними плямочками. Живе жайворонок лише на землі, де знаходить собі їжу і мостить гніздо.*

в) *Лісову тишу порушують наспіви синичок, щигликів. На річках полощуться гагари, качки, гуси, лебеді. Прилітають з півночі омелюхи, чечітки. На березі річки бобри роблять загату. (В. Самош.)*

ПІДСУМКОВІ ЗАВДАННЯ

З'ясуй, яким орфограмам відповідає кожен рядок. Поясни правопис слів

- *Сьогодні, його, серйозно, п'ятьох.*
- *М'який, морквяний, зоря, свято, в'їхати, роз'єднати, буряк.*
- *Спитати, безпечний, розхитаний, боротьба, кладка, казка, їсте.*
- *Насіння, оббити, роззброєння, листя, денний, щоденник, подоланий.*
- *Чесний, обласний, власний, тижневий, серце, форпостний, очисний.*
- *Тінь, вість, любов, палац, близько, пісня, сьомий, хлопець.*

XIII. Правопис префіксів роз-, без-, з-(с-)

- Сьогодні, Елзіку, ти поглибиш свої знання про українські префікси роз-, без-, з-(с-).

- Взагалі, термін «префікс» походить від латинських слів *prae* – *спереду* і *fixus* – *прикріплений, фіксований*. Люди здавна здогадалися, що не варто вигадувати нові слова для позначення нових понять і почуттів, досить уживати вже існуючі корені, приєднав до них префікси та суфікси.

Наприклад, як префікси змінили відтінки значення в слові *писати*: *під-писати, ви-писати, пере-писати, над-писати, роз-писати, с-писати, при-писати, о-писати*.

У слові може бути 1, 2 і більше префіксів: *по-ділити, роз-по-ділити, пере-роз-по-ділити*.

Префікси слід відрізняти від прийменників. Префікс – це частина слова, яка слугує для утворення нових слів, а прийменник – це службова частина мови, яка слугує для зв'язку слів у реченні, тому на письмі прийменники пишуться окремо. Префікс із коренем пишеться разом, а між прийменником і словом можна поставити підходяще за смислом ще одне слово:

Зробити, з роботи – з тяжкої, цікавої роботи;

подвір'я, по двору – по нашому, вашому двору;

засадити, за садом – за вишневим, яблуневим садом.

Вимова і правопис слів із префіксами роз-, без-, з- не завжди збігаються, кінцеві дзвінки приголосні перед глухими, особливо при швидкій вимові, можуть оглушуватися: **розклад** - [росклад], **безпека** - [беспека], **зсунути** - [ссунути].

У кінці префіксів **роз-, без-,** незалежно від вимови, завжди пишеться буква **з**: **розписка** - [росписка], **розсада** - [рос:ада], **безхмарний** - [бесхмарний]. (Так само в кінці префіксів **від-, од-, над-, під-** завжди пишеться буква **д**: **відпустити, одкинути, надколоти, підпис.**)

Виняток становить префікс **з-**. Перед більшістю приголосних, незалежно від вимови, пишемо **з-**: **зжати** - [жжати], **зшити** - [шшити]. *Лише перед буквами К, П, Т, Ф, Х (КаФе «ПТаХ» - за І.П.Ющук) пишемо префікс с-: скинути, спідлоба, схил, стерти, сфотографувати.*

У тих випадках, коли корінь слова починається сполученням приголосних, закон милозвучності вимагає написання після префіксів **роз-, з-** букви **і**: **розігріти, розігнати; зібрати, зіграти.**

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. 1). Списати слова, виділити в них префікси:

Безповоротно, безмежний, розчесати, розповісти, розшумітися, беззахисний, роз'їхатися, безцінний, безневинний, розсмішити, розчарувати.

- 1.2). Списати, позначити префікси:

Розказати, розпитати, розбігтися, роздягнутися.

Безтурботний, бездушний, безхмарний.

- Які зі слів другого рядка характеризують людину, а яке – погоду?

2. 1). Від поданих слів утворити нові слова з протилежним значенням:

Хмарний, шумний, корисний, платний, помилковий, грамотний, чесний, плідний, сердечний, надійний, радісний, звучний, сніжний, крайній, водний, ядерний;

шифрувати, шукати, згорнути, крити, єднати, взутися;

лад, дар; зоряно.

- Які префікси допомогли виконати завдання?

2.2). Списати, додаючи префікси роз-, без-:

...казав про зустріч, ...малював сторінку, ...людний берег, ...культурна поведінка, ...клеїти оголошення, ...клював шишку.

3. Знайти та виписати з тексту слова з префіксами роз-, без-

Берізки

Розважливо ростуть над ставком дві берізки. Стрункі, високі, білокорі. Розпустили берези зелені коси. Віє вітер, розгойдує, розчісує їх. Тихо шелестять листям берези. То вони про щось розмовляють, розказують сни свої.

Однієї ночі стало холодно. На траві заблищали білі кристалики льоду. Прийшла до беріз осінь. Принесла їм розфарбовані золотом стрічки. Вплели берези стрічки в зелені коси. Зійшло сонце. Розсипало своє тепле проміння, розтопило кристалики льоду. Подивилося сонце на берези й не впізнало їх – у зелених косах золоті стрічки. Сміється безтурботливе сонечко, а берези безрадісні. Незабаром зима. (З журналу)

4. Списати, вставити замість крапок пропущені букви. Зробити звуко-буквений аналіз виділених слів:

Волошка

*Осінь. Іду бе.межним полем. І раптом бачу недалеко від од.нокої берізки синього-синього метелика. Він бе.шумно погойдувався на ст..блинці. Підходжу ближче. Волошка! У повнім ро...квіті. Пелюстки в неї мокрі чи то від ро...талого снігу, чи то від дощу. Але яка чудова блакить **ро...сівалась** від неї! І яка ж вона була завзята, ця бе...захисна волошка. Мабуть, одна-єдина на все поле! І з'явилась вона, очевидно, щоб хоч трохи зв.с.лити бе...радісні дні осені.*

*Оце **бе...цінний** дарунок! І хочеться вірити, що жодна рука не потягнеться до цієї чарівної пізньої квітки. (З журналу «Барвінок»)*

5. Орфоепічна вправа:

Розлити, розбавити, розфарбувати, розсадити, безмовний, безбережний, безмежний, безсилий.

- У яких словах при вимові буде звучати довгий звук [с:]? (Розсадити, безсилий)

6. Коментований, пояснювальний, попереджувальний диктант

а) Де ночує водяна лілія?

Росте на ставу біла квітка – водяна лілія. Росте у воді. Радісно розкриває свої пелюстки до сонця. Безшумно сідає на білу квітку метелик. Хоче переночувати, бо вже вечір наближається.

Раптом квітка йому каже:

- *Лети, метелику, шукай інші квітки, бо я лягаю на ніч спати під водою.*
- *Чому? - здивувався метелик.*
- *Бо у мене під водою – м'яка постіль.*

Склала біла лілія пелюсточки й тихо пішла спочивати під воду. А розчарований метелик полетів на берег. (В.Сухомлинський.)

б) Літня ніч

Настав вечір. Стояла дивовижна тиша. Вітер ледь колихав ніжний серпанок вечірнього туману. Яскравий захід позолотив і розфарбував далечінь. Безбережне озеро поблискувало, ніби сталь. Все голосніше почали перегукуватись нічні пташки. Десь зовсім близько беззвучно пронеслися кажани. Іноді чувся різкий крик сови. Літня ніч зачарувала всіх своєю таємничістю. (За Г.Тютюнником.)

в) 1. А за Дніпром очі тонуть в безкрайї далечі. (І.Нечуй-Левицький.) 2. За річкою у тремтливому мареві розстилався рідний край. (О.Гончар.) 3. Хмарка пливе кучерява, тихо, як сон, розтає. 4. Я для пісні вікно розчинив, щоб вона залила мою душу весною. (В.Сосюра.) 5. Оксамитове поле безкрає переливами синіми грає. (Д.Луценко.) 6. Спочатку темряву розсіювало лише мерехтіння зір. (М.Трублаїні.) 7. Півні ввечері розкукурікалися - на перемену погоди. (Нар. прикмета.) 8. Не розбивши горщика, не з'їси кашки. (Загадка. Горіх.)

7. Гра «Зайве слово»

Розмова, розум, розкіш. Розташування, розгадування, розв'язування. Розорати, розносити, розоряти.

8. Якого значення надає словам префікс без-?

Безіменний, беззвучний, безжирний, безцінний, безкоштовний, безстрашний, безболісний.

9. Гра «Назви слово»

*☀ 1) Префікс від слова **розспіватися**, корінь від слова **шукати**, закінчення від слова **стіл**. 2) Префікс від слова **безшумний**, корінь від слова **ціна**, суфікс і закінчення від слова **рідний**. 3) Префікс від слова **зв'язати**, корінь від слова **гадати**, суфікс від слова **рідкий**, закінчення від слова **звістка**. (Загадка)*

*☀ 2) Синонім до слова **пишний**. (Розкішний.)*

*Синонім до слова **невеселий**. (Безрадісний.)*

☀ 3)

- *Місце чи будівля для зберігання чого-небудь. (Склад)*
- *Щось захоплене, добуте на полюванні. (Здобич)*
- *Що-небудь, скручене в трубку, в пакунок. (Згорток)*
- *Горизонтальний виступ або щабель, на який ступають, піднімаючись чи спускаючись. (Сходінка)*

10. Прочитати слова, простежити, чи збігається їхня вимова з написанням:

Зварити, зцідити, зшити, скуштувати, зсунути, зжувати, зробити, стукати, змалювати, сфотографувати, списати, зліпити, зчіплювати, схотіти, зміряти.

11. Списати, виділити слова з префіксом **з- (с-)**; з'ясувати вимову й написання цих слів. Відшукати в тексті слова з прийменником **з (зі)**:

Метелик

Метелик народився ввечері. Злетів він зі свого листочка. Сонце вже сховалося за обрій. Летить метелик, дивиться з подивом на квіти, на місяць. (В.Сухомлинський.)

12. Вставити замість крапок префікси **з-** або **с-**, дібрати до цих слів споріднені спільнокореневі:

☀ ...клеїти, ...мішати, ...варити, ...в'язати, ...сипати, ...приймати, ...цілити, ...палах, ...добути, ...танцювати, ...лазити, ...томились, ...пекти, ...класти, ...кликання, ...писати, ...кресати, ...летіти, ...фабрикувати, ...нищити, ...переду, ...никнення, ...вити, ...тесати, ...купчитись, ...низу, ...повіти, ...берегти, ...котити, ...питати, ...кінчити, ...ходинка, ...лет, ...будувати, ...міна, ...тесаний, ...ріст, ...казати, ...пека, ...крутний, ...мити, ...готувати, ...колихнути, ...кипілий, ...пустити, ...гіркий, ...малювати, ...жувати, ...схвильованість, ...пуск, ...плющити, ...гадати, ...творити, ...фальшивити, ...сипати.

☀ Сніг

Сніжок! Сніжок! Ось він ...стиха падає, літає, як пушок. Ось на руку, на рукав ... пускаються легенькі кучеряві сніжиночки! Так хочеться їх ...берегти. Звідкіля вони з'являються? О, ...далека та ...висока, з-під неба самого, з хмари зимової, сивої. А де ж вони там узялися? Туди вони із землі прилинули.

Еге, були вони колись на землі, були крапельками води. Сонечко зігріло ...мерзлу землю. Вода почала парувати, а та пара полинула високо й стала хмаркою. (За О.Пчілкою.)

13. До поданих слів дібрати антоніми з префіксами **з-**, **с-** або **зі-**:

Віддалення, розріджувати, попереду, розтягувати, почати, розібрати, промовчати, роз'єднати.

Довідка: Зближення, згущувати, ззаду, стягувати, скінчити, зібрати, сказати, з'єднати.

14. Коментований, пояснювальний, попереджувальний диктант

☀ Літня ніч

У полі безлюдно. Ніч ступає нечутно, як зоряна пісня без слів. По медових соняшниках, понад озером льону.

Ніч коротка й чарівна. Їй до жнив ще багато доріг. Стала у вербах, споглядає, слухає луг. У правій руці повен місяць тримає. Лівою – ледь-ледь пшеницю погойдує.

Струмочок щось розкажує стиха, як мале дитинча. У полі безлюдно. (За А. М'ястківським)

☀ Коли прокидаються квіти

Кожна квітка о своїй порі розкриває пелюстки назустріч сонцю. І в певний час згортає їх. Ось блакитні квітки цикорію. Вони не сплюхи. Прокидаються ці ніжні квіточки між четвертою й п'ятою годинами ранку. А для шишини ранок настає рівно о шостій. Одночасно з нею розгортають пелюстки мак, кульбаба, нечуйвітер. О сьомій годині прокидається, розкриває назустріч сонцю свої чашечки водяна лілія. А стуляє їх, які нечуйвітер, о п'ятій. А от нагідки – безжурні сплюхи. Вони прокидаються аж о десятій. У цей час цикорій пелюстки вже починає стуляти. (З енциклопедії.)

- Дорогі мої друзі, я з
нетерпінням чекаю
продовження занять із
вивчення української
орфографії!

ЗМІСТ

1. Передмова	1
2. Що таке орфографія?.....	2
3. Правила переносу	2
4. Правопис ненаголошених голосних в корені слова	7
5. Уживання буквосполучень ЙО, ЇО.....	14
6. Дзвінки та глухі приголосні звуки.....	18
7. Уживання м'якого знака Ъ.....	23
8. Коли м'який знак не пишемо.....	29
9. Подовження і подвоєння приголосних звуків	32
10. Спрощення в групах приголосних звуків	37
11. Уживання апострофа	39
12. Уживання великої букви.....	44
13. Правопис прийменників.....	51
14. Уживання букв <i>И, І</i>	58
15. Правопис префіксів роз-, без-, з-, с-.....	61